

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

21

BAHAR 2006

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazanın aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik unvan yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

SÜİFD / 21

2

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsamettin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapanar
Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak Prof. Dr. Zekeriyâ Güler,
Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. Dilaver Gürer Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Yrd. Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

baskı sebat ofset matbaacılık 0 332 342 01 53

“Çocuğa kim demiş küçük bir şey
Bir çocuk belki en büyük bir şey”
(Şair Abdülhak Hâmid)

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARA VERDİĞİ DEĞER BAĞLAMINDA SOKAK ÇOCUKLARI SORUNUNA GENEL BİR BAKIŞ

GİRİŞ

Son zamanlarda sokak çocukları, çalışan çocuklar, çocuk işçiliği, sokak çocuklarıyla ilgili olaylar, haber ve yorumlar, medyada çok sık olarak gündeme gelmektedir. Sokak çocuklarına yöneltilen kapkaççılık, tinercilik, hırsızlık, sokak çeteleri gibi suçlamalarla hemen her gün karşılaşmak mümkündür. Bununla beraber, sokak güvenliği sorunu ve kaygısı/korkusu da ister istemez gündeme gelmekte ve tartışma konusu olabilmektedir. Dolayısıyla sokak çocukları sorunu, ülke gündemine tam olarak oturmuş durumdadır.

Genç bir nüfusa sahip ülkemizde¹ hızla artan ve âdeta alarm veren sokak çocuklarının sayısı kesin olarak tespit edilmiş değildir. Yetkililerin verdiği birtakım rakamlar zaman zaman medyada yer almaktadır. Örneğin, Türkiye genelinde 40 bin, İstanbul'da 26 bin sokak çocuğunun bulunduğu ifade edilmektedir.² Başka bir veriye göre çeşitli kurumların 2003 yılında ancak 23 bin 872 sokak çocuğuna ulaşabildikleri ifade edilmektedir.³ Sorunun git gide büyümesi ve ürkütücü boyutlara ulaşması neticesinde çocukları sokağa düşüren nedenlerle sokak çocukları sorununun araştırılarak alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla TBMM “Sokak Çocukları Araştırma Komisyonu” kurulmuş ve bu komisyon çalışmalarına başlamıştır.

Saffet SANCAKLI

Doç. Dr., İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi
Hadis Öğretim Üyesi

¹Ülkemiz nüfusunun % 42'sini 15 yaşın altındaki çocuklar oluşturuyor. Oysa Avrupa ülkelerinde nüfusun ancak % 20'si 15 yaştan küçüktür. Aslında genç bir nüfusa sahip olan ülkemiz, bu açıdan diğer ülkelere göre daha avantajlı durumdadır. Genç bir nüfusa sahiptir. 1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre, nüfusun yarıdan fazlası % 58.8'ini 25 yaşın altındaki çocuk ve gençler, % 7.5'ini 25-30 yaş arası oluşturmaktadır. Bu durumda ülkemizde 30 yaşın altındakilerin oranı % 66.3'tür. Birsen Gökçe, “Türkiye'de Gençliğin Konumu”, *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu* (24-26 Nisan 1985), Cumhuriyet Üniv. Yay., Sivas, 1986, sh. 207.

²Bk., www.stargazetesi.com.tr/index.asp Başka bir yetkilinin verdiği bilgiye göre İstanbul'da 7 ile 10 bin arasında olduğu ifade edilmektedir. Bk., www.radikal.com.tr/2000/08/25/turkiye/03coc.shtml

³Bk., www.e-kolay.net/kadin/ana_detay.asp Devlet bakanı Güldal Akşit'in 9 Kasım 2004 tarihinde verdiği bilgilere göre, sokakta yaşayan çocukların sayısı 23 bin 872'dir. Yine aynı açıklamaya göre, sokak çocuklarının % 47'si Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan geliyor. Bu çocukların % 42'si eğitimi yanda bırakmış çocuklar olup, bunların % 49'unu parçalanmış ailelerin çocukları oluşturmaktadır, % 53'ü de aile içi şiddete maruz kalmaktadır. Geniş bilgi için bk., www.ntvmsnbc.com/news/295404.asp

Topyekûn bir insanlık sorunu olan ve İslâm toplumlarında da rahatsız edici boyutlara ulaşan böyle bir sorunun yaşanması hiç de iç açıcı değildir. Sokağa terk edilmiş, açlıktan veya donarak ölen bir kişiden, onunla ilgilenmediği ve sahip çıkmadığı takdirde çevresi topyekûn sorumludur. Fıkıh kitaplarında “sokakta bulunmuş mal veya çocuk”la ilgili “*Kitâbü'l-Lakât*” isimli bölümler vardır. Bu bölümlerde bu çocuklarla ilgili fikhî hükümler yer almaktadır.⁴ Âyet ve hadislerle dayalı olarak çocuklara yönelik, çocukların haklarını koruyucu mahiyette bir hukuk oluşmuştur. Birleşmiş Milletler tarafından 1954 yılında 10 maddelik Çocuk Hakları Beyannamesi olarak benimsenen bazı esaslar, Müslümanların yabancı olmadığı, İslâm’ın başlangıcından beri var olan hususlardır. Bunların bir kısmı Kur’ân’da, bir kısmı da hadis kitaplarında yer almaktadır.⁵

Makalemizde ağırlıklı olarak Hz. Peygamber’in çocuklara verdiği değer ve yetimleri koruma bağlamında sokak çocukları sorununa çözümler aranacaktır.

I. SOKAK ÇOCUKLARI OLGUSU VE ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Dünya ülkelerinin sahip olduğu birinci derecedeki problemi veya problemlerinin temelindeki neden, insan unsuruna doğru bir şekilde yaklaşımamasıdır. İnsanı sadece biyolojik bir varlık gibi algılama ve tanımlama yerine aynı zamanda manevî değerlerle mücehhez bir birey olduğu ve kendisine bu çerçevede bakılması gereği söz konusudur. Bu çerçevede insana hak ettiği değer verilir eğitilmiş/yetiştirilmiş olsa pek çok problem kendiliğinden halledilirdi. Mağdur çocuk ve gençlerimiz, maddî açlığa terk edildikleri gibi, manevî açlığa da terk edilmektedir. Sokak çocukları dışındaki çocuk ve gençlerimizin de pek çok problemi vardır. Binlerce gencimiz, millî ve manevî değerlerden yoksun, başıboş, gagesiz, hedefsiz, nereye ve kime ait olduğunu bilmeyen kimliksiz yetişmekte ve bunlar daha sonra toplum için bir problem kaynağı haline gelmektedir. Dolayısıyla sokak çocuklarının dışındaki çocuk ve gençler de belli oranda risk altındadır. Sokak çocukları sorunu, toplumdaki çarpıklıkların, yozlaşma ve manevî değerlere yabancılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaygın olarak kabul edilen anlayışa göre, buluğa ermemiş kız ve erkeklere çocuk denir.⁶ “Sokak çocukları” terimi ise, ilk olarak 1851 yılında Henry Mayhew tarafından kullanılmıştır. Ancak genel kullanım 1979’da Birleşmiş Milletler Çocuk Yılı’ndan sonra olmuştur. Bu terim kullanılmadan önce bu çocuklar, “evsiz ve ailelerinden kaçmış çocuklar” olarak ifade edilmekte idi.⁷ Ülkemizde ilk zamanlarda “sokak çocukları” deyimini yerine “köprü altı çocukları” deyimini kullanılırdı. Sokak

⁴ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk., Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Bulunmuş Mal ve Çocuk*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İst., 1988.

⁵ Beyanname ile İslâm’da Çocuk Hakları konusunda karşılaştırmalı bir çalışma için bk. İbrahim Canan, *İslâm’da Çocuk Hakları*, 2. bsk., Yeni Asya Yay., İst., 1981.

⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk., Orhan Çeker, *Çocuk ve Hakları*, Kayhan Yay., İst., 2004, sh. 28-29; Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Rağbet Yay., İst., 1998, sh. 9.

⁷ Bk., H. Yıldız Burkovik, *Sokakta Yaşayan Evden Kaçmış Çocukların Wisc-r Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, İÜSBE (basılmamış yüksek lisans tezi), İst., 2000, sh. 6.

çocuklarının belirli bir tanımlamasını yapmak oldukça güçtür.⁸ Dolayısıyla değişik kategorilerde değişik tanımlar yapılmaktadır. UNICEF (1988) sokak çocuklarını, "zamanlarının büyük bölümünü sokakta geçiren, herhangi bir korumadan ve yetişkinlerinin doğrudan desteğinden yoksun çocuklar" olarak tanımlamaktadır. Sokak çocukları, daha çok aileleriyle kurdukları ilişki ve sokağı kullanım temeline göre üç kategori altında incelenmektedir. Birinci kategori, sokakta çalışan ve aileleriyle düzenli bağı olan, onlarla yaşayan ancak "sokağa aday" çocuklar; ikinci kategori, yetersiz veya düzensiz aile desteğine sahip ancak "sokakta bulunan" çocuklar; üçüncü kategori, "sokağın çocukları" olarak nitelendirilen, sokağı mekân edinmiş, çoğunlukla bir ucuca madde bağımlısı olan ve işlevsel bir aile desteği olmayan çocuklardır.⁹ Biz makalemizde son maddeye giren sokakta yaşayan, günün 24 saatini sokaklarda geçiren çocuklar üzerinde duracağız.¹⁰ Ayrıca benzerlikleri olsa da farklılık arz eden "sokakta çalışan çocuklar" sorunu, müstakil olarak ele alınıp işlenebilir. "Sokaklarda çalışan çocuklar, ileride sokak çocuğu olma riski taşımaları nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken kesimlerden biridir."¹¹

Sokak çocukları sorununun toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel nedenleri vardır. Kentsel yoksulluk, kentleşme ve gecekondu olgusu, aile ve çocuk ilişkisi, aile istismarı (terk eden, istismar ve ihmal eden aile), modernleşme, ilgisizlik, kentleşme ve göç hareketleri, yanlış ve eksik eğitim, sevgi eksikliği, ekonomik sıkıntı, sokağın çekiciliği, çocuk iş gücünün kullanılması gibi nedenler bu sorunu oluşturmada etkili olmaktadır.¹² Bununla birlikte, farklı kültürlerde sorunun boyutları farklılaştığı gibi, anılan faktörler de ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarına göre farklılaşabilmektedir.¹³ Ülkemizde yoksul kesimlerden sanayileşmiş büyük şehirlere göç olayı yoğun bir şekilde yaşanmış, son dönemlerde de doğudaki siyasi huzursuzluk ve buna bağlı olarak terör nedeniyle büyük kentlere kitlesel bir göç hareketi yaşanmıştır.¹⁴ Kırdan kente göç eden aileler kent çevresinde oluşturdukları "gecekondu" denilen alt yapısı eksik, fizik ve çevre

⁸ Betül Altıntaş, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İletişim Yay., İst., 2003, sh. 21.

⁹ Bk., Oğuz Polat, *Sokak Çocukları*, Özgün Ofset, İst., 2002, sh. 2-5; Altıntaş, age, sh. 11-12, 22-26; Sibel Yılmaz, *Sokak Çocukları*, HÜSBE (basılmamış yüksek lisans tezi), Ank., 1998, sh. 1-3; Elçin Yoldaşcan, "Adana'da Yaşayan Sokak Çocuklarının Tanımlayıcı Özellikleri", *Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 12, İst., 2002, sh. 143.

¹⁰ Sokak çocukları, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda "Korunmaya Muhtaç Çocuklar" kapsamında ele alınmaktadır. (ŞHÇEK Kanun 1983 madde: 3) Bu maddeye göre korunmaya muhtaç çocuklar "beden, ruh ve ahlâk gelişmesi veya şahsî güvenlikleri tehlikede olan, ana veya babasız, ana-babası belli olmayan ya da onlar tarafından terk edilmiş, ihmal edilen, fuhuş, dilencilik, alkollü içki veya uyuşturucu madde kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuklar" olarak belirlenmiştir.

¹¹ Yılmaz, age, sh. 35.

¹² Bk., Oğuz Polat, *Sokak Çocukları*, sh. 17-19; Altıntaş, age, sh. 28; Yılmaz, age, sh. 7-14; Burkovik, age, sh. 1-2.

¹³ Altıntaş, age, sh. 28; Yoldaşcan, agm, sh. 143.

¹⁴ Havva Uslu, "Yoksulluk Göç ve Kentleşmenin Sonucu: Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar", *Başbakanlık Araştırma Kurumu Başkanlığı, IV. Aile Şurası "Aile ve Yoksulluk" Bildirileri*, Ank., 2004, sh. 551.

şartları olumsuz olan yerleşim bölgelerinde, kent imarı, eğitim, sağlık, beslenme ve özellikle gençlerin ve çocukların bu karmaşıklıkta başı boş kalmaları, uyum sorunlarını ortaya çıkarmaktadır.¹⁵ Sözelimi Ankara içerisinde işlenen adi suçların %95'inin gecekondular aile çocuklarınca yapıldığı belirtilmektedir.¹⁶ Gelir eşitsizliğine dayanan yoksulluk içerisinde yetişen çocuk, ihtiyaçlarının karşılanmadığı bir ortamda başta eğitim-öğretim olmak üzere pek çok imkândan mahrum kalmaktadır.¹⁷ Yapılan araştırmalarda evden kaçan çocukların önemli bir bölümünün parçalanmış ailelerden geldiklerini ve yine önemli bir bölümünün tek ebeveynle birlikte oturduklarını göstermektedir. Anne-babadan birinin ölmüş olması, veya anne-babanın ayrı yaşamaya başlaması, boşanmış olması veyahut ikisinden birinin alkolik olması, herhangi bir suçtan dolayı mahkûm olması, aile içerisinde geçimsizliğin olması, işsizlik, bedensel ve ruhsal hastalıklar, baskı ve çatışmaların/şiddetin uygulanması etkili nedenler arasındadır.¹⁸ Bütün bunlar, gelecekte birer yetişkin olarak çeşitli toplumsal rol ve işlevler üstlenecek olan çocukların psiko-sosyal ve zihinsel gelişimlerini olumsuz olarak etkileyebilmekte ve çoğu kez bu durumdaki çocuklar sokağa açılabilirler.¹⁹ Çocukların evden kaçmasında en büyük etken anne-babadır.²⁰ Anne-babanın geçimsiz olduğu bir ailede çocuk kendini emniyette hissetmez. His dünyası karmakarışıktır. Endişe ve korku içerisinde.²¹ Evden kaçma, olumsuz ana-baba çocuk ilişkilerine tepkisel olarak çocuğun karşı çıktığını gösteren bir harekettir. Başka bir deyişle evden kaçma bir bakıma çocuğun ana-babayı reddetmesidir.²² Dolayısıyla çocuğun yetişip gelişiminde ailenin önemli bir yeri vardır. Aile, çocuğa güven duygusu aşılar, toplumsallaşmayı öğretir, ona rehberlik eder, hayatta başarılı olmanın kurallarını öğretir, yeteneklerinin gelişmesini sağlar.

Çocukları sokağa iten nedenler sürdüğü ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde bugün yalnızca bu çocuklara ve onların ailelerine özgü gibi görünen sorunlar, ileride toplum için yeni sorunlar ortaya çıkaracaktır.²³ Her çocuk yeterli ilgi, sevgi ve güven duygusu içerisinde yaşamayı ister ve buna ihtiyaç duyar. Ruhî, bedenî ve duygusal gelişiminde bu çok önemlidir. Sevgisiz çocuk, bir nevi su verilmeyen çiçeğe benzer, zamanla kurur; çok su verildiğinde de çürür. Bu durumda ihtiyacı kadar çocuğa dengeli ve ölçülü bir şekilde sevgi verilmelidir. "Sevgi ve şefkat çocuk için bütün oyuncaklardan ve hediyelerden daha üstündür."²⁴

¹⁵ Yılmaz, age, 7-8.

¹⁶ Peker, age, sh. 40.

¹⁷ Yılmaz, age, sh. 8-9.

¹⁸ Bk., Altıntaş, age, sh. 33-34; Yılmaz, age, sh. 10-12.

¹⁹ Burkovik, age, sh. 2.

²⁰ Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yay., İst., 1994, sh. 51.

²¹ Peker, age, sh. 32.

²² Yılmaz, age, sh. 24. SHÇEK İstanbul il müdürü, yapılan bir araştırmada evden kaçan çocukların %33'ünün aile içinde şiddete maruz kaldığını ifade etmiştir. Geniş bilgi için bk., www.sokakcocuklari.net/haber05.htm

²³ Burkovik, age, sh. 2.

²⁴ Peker, age, sh. 51.

Kısaca diyebiliriz ki, sokak çocukları sorunu, çocuk haklarının ihlâlinden ve uygulanmamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla "Hakları çalınmış çocuklar" deyimini, bu gerçeği çok güzel bir şekilde anlatmaktadır. Şu vecizeler de bu savımızı desteklemektedir: "Suçlu çocuk yoktur; suça itilmiş çocuk vardır." "Her çocuk yaratılıştan iyidir." "Haklarından yoksun bırakılan ya da geç yararlanan çocuk, sömürülen çocuktur."

II. DÜNYADA VE ÜLKEMİZDE SOKAK ÇOCUKLARI SORUNU

Dünyanın birçok kentinde günün büyük bir bölümünü sokakta geçiren çocukların sayıları giderek artmakta ve kentlerin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.²⁵ Sokak çocukları genelde ana-babasız, ana-babası belli olmayan, ana-babası tarafından terk edilen ya da ana-babası tarafından ihmal edilen çocuklardır. Sokağa terk edilen bu çocuklar, korunmasız olup, her türlü hayatî ve ahlâkî tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Bunlara sahip çıkılmadığı takdirde potansiyel bir suç odağı olmaktan çıkamayacaklardır.

UNICEF'in sokak çocukları projesi kapsamında yapılan değerlendirmede, dünyada 100 milyon çocuk sokakta yaşamaktadır. Bunlardan % 40'a yakını Latin Amerika'da, % 30'u Asya ülkelerinde, %10'u ise Afrika ülkelerinde yaşamaktadır.²⁶ Ancak bu sayılar verilirken hangi tanımlar çerçevesinde hareket edildiği belirtilmemektedir.²⁷ Dünyada ve ülkemizde sokak çocuklarının sayısında her geçen gün artış gözlemlendiği bir gerçektir. Yüzyılımızda kimsesiz çocuklar sorunu gelişmiş ülkelerde bile tam anlamıyla çözülmüş değildir. Ancak gelişmemiş ülkeler bu bakımdan henüz Orta Çağ'ı yaşıyorlar. Arjantin'de Rio da Janeiro sokaklarından her ay evden atılmış yüzlerce çocuk toplanıp ilgili kurumlara yerleştiriliyor. Uruguay'da kurumlarda barınan çocukların % 75'i sokağa atılmış çocuklardır.²⁸ Halbuki Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi, hiçbir ayırım yapılmadan bütün çocukların gözetilmesi, korunması ve haklardan mahrum bırakılmaması üzerinde ısrarla durur. Bu durum, toplumun tüm katmanlarının ilgilenmesi gereken bir sorundur.

Sokakta yaşayan evden kaçmış çocuklar sorunu, ülkemizin son yıllarda karşı karşıya kaldığı, dünyanın birçok ülkesinde ise özellikle Brezilya, Kolombiya ve Latin Amerika gibi ülkelerde yıllardır kanayan bir yaradır.²⁹ Örneğin Brezilya, uzun yıllardan beri sokak çocukları sorunu ile özdeşleştirilmektedir. Brezilya'da sokak, acımasız ve tehlikeli bir işyeridir. Öyle ki burada çocuğun yaşamı bile tehdit altındadır. Çocuklar örgütlü suç çetelerinin, diğer gençlerin, hatta polis elinde can vermektedir. Hazırlanan bir rapora göre Rio de Janeiro'da her gün üç sokak

²⁵ Yılmaz, age, sh. 27.

²⁶ Oğuz Polat, *Sokak Çocukları*, sh. 36; Burkovik, age, sh. 1. Ayrıca bk., Altıntaş, age, sh. 27; Yılmaz, age, sh. 27-28. UNICEF'İN sokak çocuğu tanımına dahil olan çocuklar bu kapsamda değerlendirilmiş olsa gerek.

²⁷ Yılmaz, age, sh. 5.

²⁸ Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür Yay., İst., 1992, sh.193.

²⁹ Burkovik, age, sh. 1.

çocuğu öldürülmektedir.³⁰ 1980'li yılların ortasında, Brezilya'da sokak çocuklarından oluşan çeteler özellikle geceleri dehşet saçmaya başlamışlardı. Sokaktan geçenleri soyuyor, dövüyor, bazen de öldürüp kaçıyorlardı. Bu tip olayların çok artması üzerine insanlar kendi aralarında örgütlenerek çocuk avını başlattılar. İnanılmaz bir şekilde geceleri gruplar halinde sokaklarda gezerek bir nevi safari yapıyorlar ve yakaladıkları sokak çocuklarını öldürüp bir kenarda bırakıp gidiyorlardı. Sokak çocuğu avının, uzun süre devam etmesi ve uluslararası arenada ses bulması üzerine asker ve polisin geniş önlemler almasına rağmen, geçen süre içerisinde bile çok sayıda çocuğun öldürüldüğü tespit edilmiştir.³¹ Bu olayların, gerekli tedbirler alınmadığı takdirde her ülkede olması kaçınılmazdır. İntikam duygusuyla hareket edilmesi sorunu çözmez, aksine artırır.

Brezilya, Filipinler, Hindistan, Kenya ve İtalya'da yapılan araştırmalar sokak çocukları sorununun kaynağında, seçilen sosyo-ekonomik politikaların getirdiği baskılar ve yoksulluğun yanı sıra, insanca yaşam koşullarının ortadan kalkması, ailelerin destek sistemlerinin zayıflaması ve giderek çözülmesi ve nihayet çocukların özlendilerini yanlış yerlere yönlendiren ve onların marjinalleşme sürecini hızlandıran, tüketici, baştan çıkarıcı ve tehlikeli yaşam tarzları gibi "evrensel" eğilimler olduğunu göstermiştir.³²

Türkiye'de ilk sokak çocuklarına 1940'lı yıllarda İstanbul'da rastlamaktayız. İstanbul'daki Eski Galata Köprüsü'nü mesken tutmaları nedeniyle "köprüaltı" çocukları denilen bu çocuklar, bazı edebiyatçılara malzeme olmuştur.³³ Sayıları hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen bazı tahminler yapılmaktadır. Şimdilik ülkemizde tüm şehirlere yayılmış bir problem olmayıp daha çok doğudan yoğun bir şekilde göç alan İstanbul, Ankara, İzmir, Mersin, Adana, Antalya, Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır gibi şehirlerde sorun kendini göstermektedir. Bunlar arasında İstanbul, diğer kentlere göre sokak çocuklarının en çok bulunduğu merkez konumundadır.³⁴

Sokakta yaşayan çocuklar sorununun son on yıllar içinde artarak büyümesinde, kuşkusuz, dünya ölçeğinde yapısal dönüşümün önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizde bu sorun 1990'lı yıllarda kendini yoğun bir şekilde göstermeye başlamıştır. Bunda da önemli ölçüde büyük illere zorunlu göçün gerçekleşmiş olması etkili nedenler arasındadır. Göç-Der'in (2002) raporuna göre, 1989-1999 yılları arasında 3438 kırsal yerleşim birimi boşaltılmış, 4-4.5 milyon insan yerinden edilmiştir. Zorunlu göç, hem demografik ve çevresel bakımdan, hem de siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan radikal bir altüst oluşa ve kapsamlı bir tahribata neden olmuştur.³⁵

³⁰ Yılmaz, age, sh. 31.

³¹ Oğuz Polat, *Brezilya'yı Unutmayalım*, www.sokakcocuklari.net/20_2003yorum.htm, (Sokak Çocukları Rehabilitasyon Derneği). Ayrıca bk., Oğuz Polat, *Sokak Çocukları*, sh. 215.

³² Altıntaş, age, sh. 13-14.

³³ Yılmaz, age, sh. 33; Burkovik, age, sh. 8. Ayrıca bk., Oğuz Polat, *Sokak Çocukları*, sh. 24-25.

³⁴ İstanbul, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi bazı illerde sokak çocukları üzerinde anketler uygulayarak sorunun daha gerçekçi tespiti için araştırmalar yapılmaktadır. Bk., Yılmaz, age, sh. 51.

³⁵ Altıntaş, age, sh. 14-15.

Modernleşme süreciyle tanışmaya kadar Osmanlı İstanbul'unda sokak çocuklarından söz edilemez. Gündelik yaşam örgütlenmesi içinde ailenin, mahalenin ve iş alanında loncaların, toplumun sorumluluk bilincinde ve dayanışmasında rolü büyüktür. İmaret ve vakıflar gibi kurumlarla desteklenen idarî ve toplumsal örgütlenme iman üzerine inşa edilen bir kamusal ahlâkla beslenir ve bir oto kontrol mekanizmasıyla sokak çocukları üretebilecek bir esneklik alanı bırakmaz.³⁶

Sokakta yaşayan çocuklar, tüm zamanlarını sokakta geçirirler; zararlı alışkanlık ve şiddet oranı çok yüksek olduğundan aileleri ile ilişkilerini tamamen kopardıkları için fiziksel ve ruhsal tüm tehlikelere açıktırlar. Sevgisizlik, eğitimsizlik, terk edilmişlik duygusu, güvensizlik, cinsel ve psikolojik istismar nedeniyle hayata ve geleceğe yönelik yargıları ve düşünceleri farklıdır.³⁷ Bu çocuklar, fiziksel, cinsel ve duygusal açıdan sokaklarda her türlü istismara her an açık olabilecek konumdadır.³⁸ Sokak çocuklarının sokaklarda madde bağımlılığı, sigara, kumar, alkol, hırsızlık, yankesicilik, fuhuş, uçucu ve uyuşturucu madde bağımlılığı, hap kullanma ve bunların ticareti gibi her türlü kötü alışkanlıklara kendini kaptırması mümkün ve muhtemeldir.³⁹ Fiziksel sağlıkları tehlikede olduğu gibi, ruhsal sağlıkları da tehlikededir. Çeşitli olumsuzluklar içerisinde yaşayan bu çocuklarda depresyon görülme oranı da yüksektir. Terk edilmiş, boş ve eski binalarda, bankamatiklerde, tren garlarında, sur diplerinde kısaca sağlıksız koşullarda yaşamaları, beraberinde hastalanma riskini ve birbirinden hastalık bulaşma tehlikesini getirmektedir. Olumsuz şartlar her türlü hastalık riskini oldukça artırmaktadır. Şiddete maruz kaldıkları gibi, kendileri de zaman zaman şiddet olaylarına karıştıkları bir gerçektir. Sokağa terk edilen ve toplum tarafından dışlanan bu çocuklar, potansiyel suçlu konumunda olup, her suçu işlemeye aday durumundadır. Yaşları büyüdükçe bu olumsuzlukların her biri katlanarak artmaktadır. Neticede, toplumun bundan zarar görmesi ve toplumda huzursuzluk meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

Birçok ülkede sokak çocukları, insanlar ve resmî kuruluşlar tarafından ser-seri ve potansiyel suçlu kişiler olarak görülmektedir. Çocukların aile denetiminden uzak olarak sokaklarda yaşamaları, gereksinimlerini karşılayabilmek için ya da grup bilinci nedeniyle suç işlemleri olasıdır. Bunun yanında yetişkinler tarafından yönlendirilmekte ve bu tür işler için çocuklar kullanılabilirler.⁴⁰ Bu çocuklara, tüm bu tehlikelerden uzak, olumlu bir yaşam sunmak, sağlıklı bir toplumun oluşturulmasında çok önemlidir. Zira bugünün çocukları yarının yetişkinlerini, dolayısıyla yarının toplumunu oluşturacaklardır.⁴¹

³⁶ Havva Uslu, "Yoksulluk Göç ve Kentleşmenin Sonucu: Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar", sh. 552.

³⁷ Havva Uslu, "Çocuklar Sokakta Solmasın", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 169, Ank., Ocak 2005, sh. 58; Altıntaş, age, sh. 21

³⁸ Yılmaz, age, sh. 15.

³⁹ İstanbul'daki sokak çocukları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre bu çocukların suça katılma ve kötü alışkanlıklar edinme oranlarının yüksek olduğu gözlenmektedir. Bk., www.radikal.com.tr/haber.php?haberno:134843.

⁴⁰ Yılmaz, age, sh. 23.

⁴¹ Burkovik, age, sh. 4.

III. DİNİN SOKAK ÇOCUKLARI SORUNUNA BAKIŞI

Din, yaş ve cinsiyeti ne olursa olsun, genel olarak insanı değerli ve şerefli bir varlık kabul etmektedir. İslâm, insan merkezli ve toplumsal konularla iç içe olan bir dindir. Din, insan ile Allah arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi, insanın toplum ile olan ilişkilerini de düzenlemektedir. Dinin amacı, fert, aile ve toplum hayatında huzurun, refahın ve haklara saygının hâkim olmasını sağlamaktır. Sadece ibâdet hayatıyla ilgilenmeyip, aynı zamanda sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı gerçekleştirmektedir. "Din, insan içindir, insan, din için değildir. Allah, insanı din için değil, dini insan için göndermiştir. Dolayısıyla din de araçtır."⁴² Toplumda yaşanan sorun ve problemlere sosyal içerikli çözümler getirmesi, dinin var oluş gayelerindedir. Dolayısıyla dini dışlayan bir anlayış ve zihniyet, beraberinde çözümlenmesi imkânsız pek çok sorun getirmiştir. Dünyayı yaşanmaz hale getiren yine bu zihniyettir. Sokak çocukları sorunu, ilk defa bu denli büyük çapta dünyada ve ülkemizde yaşanmaktadır. Tarihte İslâm toplumlarında bu denli bir sorun yaşanmamıştır. Dışarıda kalan yabancı biri, o muhitin sâkinleri, aldıkları İslâmî terbiye gereği o kişiyi Tanrı misafiri olarak telâkki eder ve gece evlerinde misafir ederlerdi. Dolayısıyla İslâm toplumlarında muhtaç ve zor durumda olan kişiler dışlanmamış, sürekli korunmuş ve kendilerine yardım eli uzatılmıştır.

İslâm dini, toplumun en zayıf ve istismara müsait kesimleriyle (çocuk, yetim, kadın, köle, fakir vb.) hassaten ilgilenmiş, onların korunması, aç ve açıkta bırakılmaması için bir dizi sosyal tedbirler almıştır. Örneğin zekât, fitre, kurban ve sadakalar hep buna yöneliktir. Hz. Peygamber, kendi zamanında, bu tür insanlara yakın olduğu ve onlara değer verdiği için, bu insanlar İslâm'ı çok kolay kabul etmişlerdir. Batıda, değerli bir varlık olduğu ve onun da hakları olabileceği anlayışı çok geç gelmiştir. Dolayısıyla yakın bir zamana kadar Batıda, büyüklerle eşit tutuldukları için çocuklara karşı kötü muamele edildiğine dair şaşırtıcı örnekler çoktur. Örneğin İngiltere'de dükkândan eşya çalan bir çocuk idama mahkûm olmaktan kurtulamamıştır.⁴³ İslâm dininde ise, sorumluluk ve hukukî yükümlülük açısından çocuğa yetişkinle aynı muâmelede bulunulmaz. "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır. Uyuyandan uyanıncaya kadar, çocuktan bâliğ oluncaya kadar ve deliden akli başına gelinceye kadar."⁴⁴ hadisi bu gerçeği ifade eder. Dolayısıyla bu durumda olan kişilere ceza uygulanmaz.⁴⁵

İslâm dininin bir yüzü sosyal hayata yöneliktir. İslâm, sürekli kendini düşünen, kendi menfaatinden başka bir şeyi görmeyen, kısaca ben merkezli bir dünya

⁴² Recep Kılıç, "Dini Nasıl Anlamalı?", *Hz. Muhammed ve Gençlik*, D.V.Y., Ank., 1995, sh. 41.

⁴³ Geniş bilgi için bk., Yörükoğlu, age, sh.216, 23; İbrahim Canan, *İslâm'da Çocuk Hakları*, 2. bsk., Yeni Asya Yay., İst., 1981.

⁴⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîh-i Buhârî*, Talâk, 11, Hudûd, 22, Çağn Yay., 2. bsk., İst., 1982; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Hudûd, 17, Çağn Yay., İst., 1981; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Hudûd, 1, thk., A. M. Şâkir-M. F. Abdülbâkî-İ. A. Avad, Kahire, 1938; İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvîni, *es-Sünen*, Talâk, 15, thk., M. F. Abdülbâkî, Dârü'l-Fikr, trs.: Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Talâk, 21, Çağn Yay., İst., 1981.

⁴⁵ İslâm tarihinde yaşanan bazı örnekler ve açıklamalar için bk, Hattâbî, *Medlimû's-Sünen*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981, III, 309-310; Azîmâbâdî Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995, XII, 61.

anlayışını asla onaylamaz. Zorunlu olarak beraber yaşayan insanların birbirlerini düşünmesi, gözetmesi hem İslâmî, hem de insanî bir görevidir. Bir insanı kurtaran tüm insanlığı kurtarmış, bir insanı öldüren (ölüme terk eden) bütün insanlığı öldürmüş gibi olacağını ifade eden bir dinin,⁴⁶ sokak çocuklarıyla ilgilenmemesi düşünülemez. Hatta İslâm hukukçuları, sokağa atılan çocuğa sahip çıkılmasının farz-ı kifâye olduğunu, hiç kimse tarafından o çocuk sahiplenilmezse, bütün Müslümanların günahkâr olacağını,⁴⁷ sahip çıkılmaması durumunda ta'zir suçları kapsamında faileri cezalandırabileceğini söylemişlerdir.⁴⁸ Bu problem karşısında herkesin duyarlı, yardım sever olması, yapılması gereken hizmetler arasında belki de ilk sırada yerini alacaktır.⁴⁹ "Komşusu açken tok yatan kimse bizden değildir."⁵⁰ buyuran Hz. Peygamber, evinde bir kediyi aç bırakıp ölmesine sebep olan bir kadının cehennemlik olduğunu,⁵¹ öte yandan susuzluktan ciğeri kavrulmuş bir köpeğe ayakkabısıyla kuyudan su çekip yaşamasına sebep olan kötülöklere bulaşmış bir kadının cennete gideceğini ifade etmiştir.⁵² İslâm dini şefkat ve merhamet dinidir. Tüm canlılara karşı bu yaklaşım içerisindedir. "Merhametli olanlara Rahmân da merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlar da size merhamet etsinler."⁵³ "Merhamet etmeyene merhamet edilmez."⁵⁴ Bu hadislerin öngördüğü merhamet, sadece insanlarla sınırlı olmayıp, tüm canlıları kapsamaktadır. Şefkat ve merhamet duygularını yitirmiş bir insan, çevresindeki varlıklara karşı acımasız ve yıkıcı/tahripkâr davranışlar içerisinde olacaktır.

İslâm dini, mensuplarına maddî ve manevî sorumluluklar getirmiştir. Hadiste "Geçindirdiği kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter."⁵⁵ buyurulduğu gibi, "Kendileri ihtiyaç içerisinde olsalar bile, diğer kardeşlerini kendilerine tercih ederler."⁵⁶ âyeti de, toplumda başkalarının da düşünülmesi gerektiği hususunu, olgun mü'minlerin özellikleri olarak nitelemektedir.⁵⁷ Kişinin kazandığının sahibi ve mâlikî olması, İslâm hukukunun ona tanıdığı bir haktır, fakat ondan diğer insanları da faydalandırması ahlâkî bir husustur. İslâm'ın bu insanî yaklaşımını, Batı kalıplarına göre düşünenlerin anlamaları oldukça zordur.⁵⁸ Yemek ikramını güzel ameller

⁴⁶ Mâide, 5/32.

⁴⁷ Geniş bilgi için bk., Çeker, age, sh. 194; Erbay, age, sh. 71-72.

⁴⁸ Bk., Erbay, age, sh. 72.

⁴⁹ Kemal Çakmaklı, *Psiko-Sosyal Sağlığın Korunması Koruyucu Ruh Sağlığı*, Seha Neşr., İst., 1997, sh. 126.

⁵⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, thk., Hâlid Abdurrahmân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, sh. 52; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1981, IV, 167; Heysemî Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1982, VIII, 167.

⁵¹ Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh*, Selâm, 151-152, Birr, 133-134, thk., M. F. Abdülbâkî, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Lübnan, 1956.

⁵² Müslim, *Selâm*, 155. Ayrıca bk., Buhârî, *Müsâkât*, 9; Müslim, *Selâm*, 153; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 44.

⁵³ Tirmizî, *Birr*, 16.

⁵⁴ Buhârî, *Edeb*, 18; Müslim, *Fedâil*, 65.

⁵⁵ Müslim, *Zekât*, 40; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1993, II, 160, 193, 195.

⁵⁶ Haşr, 59/9.

⁵⁷ Ayrıca bk., Nisâ, 4/36; İnsân, 76/8.

⁵⁸ Ahmet Debbağoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yay., İst., 1979, sh. 44.

arasında sayan Hz. Peygamber⁵⁹ “Bir kimse, kardeşinin yardımında bulunduğu süreçte, Allah da o kimsenin yardımında olur.”⁶⁰ buyurarak insanları sosyal dayanışmaya teşvik etmiştir. İslâm, dünyanın geçici olduğunu, sahip olunan mal ve servetin bir gün zorunlu olarak terk edileceğini, bu nedenle başkalarının da maddî-manevî açıdan düşünülmesi gerektiğini sık sık hatırlatır. Bu yolla âhirete yatırım yapılmasını öngörür. Bu konuda pek çok hadis vardır: “Dul ve yoksul için çalışan kimse, Allah yolunda savaş eden mücahid gibidir, yahut gece namazlı, gündüz oruçlu kimse gibidir.”⁶¹ Bu hadiste kocasız fakir kadın ve yoksul kimsenin işlerini gören, onların nafakasını temine çalışan ve onlara yardımcı olan kimsenin kazanacağı sevap teşbih yoluyla anlatılmaktadır.⁶² “Yanm hurma ile de olsa cehennemden korunun!”⁶³ Kişi, az bir infak dahi olsa onu küçümsemeyerek kendini buna alıştırmalıdır.⁶⁴ “Servet, bir Müslüman için ne güzel arkadaştır. Yeter ki, o servetinden fakire, yetime ve yolcuya vermiş olsun.”⁶⁵

Hayat inişli çıkışlı bir süreç olduğundan, hiçbir insanın gelecekte başına nelerin geleceğiyle ilgili bir garantisi yoktur. Çevremizde ölüm, doğum, savaş, tabii afetler, sakat kalanlar, yetim ve öksüz kalanlar eksik olmuyor. Dolayısıyla İslâm dini, hayatın acı ve sıkıntılarıyla kıvranan zayıf, yoksul, yetim, dul ve muhtaç olan kişilerin korunmasını, onların yapayalnız dertleriyle baş başa bırakılmamasını öngörür. Ana-babasından her ikisini veya birini kaybetmiş olan çocukların korunması toplumun görevidir. “Yetimi sakın azarlama, senden bir şey isteyen kovma!”⁶⁶ âyeti, Hz. Peygamber’in şahsında tüm Müslümanlara hitap etmektedir. “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak kanlarını dolduraya ateş yemiş olurlar...”⁶⁷ “Yetimin malına yaklaşmayın. Yalnız (yetim) rüşdüne girinceye kadar en güzel biçimde (yaklaşma) müstesna...”⁶⁸ “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi incitir, yoksulu doyurmak için ön ayak olmaz.”⁶⁹ “Doğrusu siz, yetime ikram etmiyorsunuz...”⁷⁰ Meallerini verdiğimiz âyetlerde yetim ve yoksulla ilgilenilmemesi, kötü insanların gayr-i ahlâkî davranışları olarak vurgulanmakta ve bu tür davranışlardan kaçınılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Cahiliyye döneminde, yetimler horlanır ve onların haklarına riâyet edilmezdi. Kur’ân’da, yetimin gözetilmesi, hakkının korunması, aç-açıkta bırakılmaması, onlara en iyi şekilde davranarak sahip çıkılması,

⁵⁹ Buhârî, İmân, 6, 20; İsti’zân, 9, 19; Müslim, İmân, 63.

⁶⁰ Müslim, Zikir, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁶¹ Buhârî, Nafakât, 1; Müslim, Zühd, 41; Tirmizî, Birr, 44; İbn Mâce, Ticârât, I. Ayrıca bk. Nesâî, Zekât, 78.

⁶² Bk., Nevevî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’-Nevevî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, XVIII, 313; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trs., X, 437; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, Kahraman Yay., İst., 1992, VI, 101.

⁶³ Buhârî, Zekât, 10, Edeb, 34; Müslim, Zekât, 66-68.

⁶⁴ Nevevî, age, VII, 102-103; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşr., İst., 1977, V, 388.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 21.

⁶⁶ Duhâ, 93/9-10.

⁶⁷ Nisâ, 4/10.

⁶⁸ En’âm, 6/152.

⁶⁹ Mâûn, 107/1-3.

⁷⁰ Fecr, 89/17.

terbiyesi, eğitimi, malının korunması, evlendirilmesi gibi konularda pek çok âyet söz konusudur.⁷¹ Mekke'de yetimlerle ilgili âyetlerde daha çok onlara karşı iyi muâmelede bulunulması istenirken, Medine döneminde yetimlerin korunması, maddî yardımların yapılması konusunda daha kesin ve somut âyetler nâzil olmuştur. Örneğin ganimet ve fethedilen yerlerden yetimlere pay verilmesi, miras taksimindeki hakları, yetime bakacak kişilerin uyması gereken kurallar olarak zikredilebilir.⁷² Velisi olmayan yetimlerin velisi devlettir. Böyle bir garanti söz konusudur.⁷³ Günümüzde devlet himayesi ve garantisi daha hissedilir hale getirilmelidir. Ne ferdin, ne de devletin sokak çocukları konusunda ilgisiz ve duyarsız kalması düşünülemez.

IV. ANNE VE BABANIN ÇOCUKLARINA KARŞI SORUMLULUKLARI

İslâm'da akdedilen nikâhın amaçlarından biri de, kime ait olduğu bilinmeyen, başıboş ortada kalan çocukların oluşmasını engellemeye yöneliktir. Bir toplumun temellerinin sağlam olması, öncelikle o toplumun nesebinin sağlam olmasıyla yakın ilişkilidir. Çocuk, anne-babaya Allah tarafından bahşedilmiş diğer nimetlerden çok farklı bir armağan, emanet ve imtihan vesilesidir.⁷⁴ Yetim ve kimsesizler de topluma birer emanettir. Çocukların beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetişmeleri ve terbiye edilmeleri bir sorumluluğun gereğidir ve bu, her çocuğun aynı zamanda hakkıdır. İslâm inancına göre çocuk dünyaya tertemiz ve günahsız olarak gelir. Daha sonra sosyal ve kültürel çevre devreye girerek onu ya olumlu, ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuk iyiyi de kötüyü de almaya açıktır. Ona rehberlik yapacak olan öncelikle ailesi ve toplumdur. "Her doğan fitrat üzere doğar; sonra ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusî yapar..."⁷⁵ Fitrat, kusursuz, tertemiz, gelişip olgunlaşmanın bütün güç ve imkânlarını içinde saklayan bir özelliktir. Çocuk, Allah'ın varlığını ve birliğini tanıyıp, O'na yönelebilecek bir eğilim ve istidatla doğar. Fitrat, çevreye göre şekil alabilecek bir esnekliğe sahiptir.⁷⁶ Yapılan araştırmalar gösteriyor ki, çocuk suçluluğunda kalıtsal etkenlerden çok, çevresel etkenler önde gelmektedir.⁷⁷

Anne-babanın çocuğuna karşı görevi daha anne kamındayken başlamaktadır. Her şeyden önce annenin onu, sağlıklı bir şekilde dünyaya getirmek için titiz, dikkatli ve tedbirli olması gerekir. Anne kamında çocuğun menfi olarak etkileneceği sigara, alkol ve zararlı maddelerden uzak durması, düzenli beslenmesi, çocuğa zarar vermemesi için herhangi bir hastalığın bulaşmaması ve ilaç kullanımı

⁷¹ Bk., Bakara, 2/83, 177, 214, 220; Nisâ, 4/6, 8; Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7; Beled, 90/8-16.

⁷² Bk., Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7; Nisâ, 4/6, 8.

⁷³ İbrahim Canan, "Kur'ân'da Çocukla İlgili Meseleler", AÜİFD, sayı: 8, Erzurum, 1988, sh. 38

⁷⁴ Bk., Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15.

⁷⁵ Buhârî, Cenâiz, 80, 93, Kader, 3; Müslim, Kader, 22-25; Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, thk., M. F. Abdülbâkî, trs., Cenâiz, 52.

⁷⁶ Hayati Hökekleli, "Hz. Peygamber'in Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı", *Hız. Muhammed ve Gençlik*, Ank., 1995, sh. 47. Hadiste geçen fitrat kelimesiyle ilgili geniş bilgi için bk., Nevevî, age, XVI, 424-425; Aynî Bedrüddîn Ebû Muhammed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, 1972, VII, 96.

⁷⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, Altın Kitaplar Yay., 2.bsk., 1982, sh. 463.

konusunda çok titiz olması gerekir. Hatta hamile ve emzikli kadınlar, oruç ibadetini bile tehir edebilirler.⁷⁸ Çocuğa zarar verici, onu tehlikeye sokucu her türlü riskten uzak durulması esastır. Dolayısıyla çocuğun sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için üzerine düşeni hakkıyla yerine getirmesi anneye düşen bir görevdir.

Nesli korumak ve geliştirmek, İslâm'ın temel hedeflerinden biridir. Nesli korumak ise çocuk sahibi olmak, onu yetiştirmek ve evleninceye kadar devam edecek süreçte onunla ilgilenmekle mümkündür.⁷⁹ Evlilik birliğinin devamı esnasında, çocuğun bakımı ve terbiyesi anne-babaya aittir. Normal şartlarda bunun aksini düşünmek söz konusu değildir. Zira çocuğa onlardan daha yakın, daha şefkatli ve acıma hisleriyle dolu, iyilik ve merhamette onu kendi nefislerine tercih edecek bir başkasının varlığını düşünmek zordur. Dolayısıyla anne-babanın, çocuklarına bakması, onları terbiye etmesi görevleridir.⁸⁰ *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz raiyyetinizden (emriniz altındakilerden) sorumlusunuz. Devlet başkanı çobandır ve yönetilenlerden sorumludur. Erkek, ailesi içinde çobandır; ailesinden sorumludur. Kadın da kocasının evinde bir çobandır; eli altındakilerden sorumludur. Hizmetçi, çobandır; hizmet ettiği şahsın malından sorumludur."*⁸¹ Bu hadis, herkese bulunduğu konuma göre sorumluluklar yüklemekle beraber ana-babanın da çocuklarına karşı sorumlu olduğundan söz eder.⁸² Çocuğu dünyaya gelen her ana-babanın, sünnet olarak telâkki edilen görevleri arasında, çocuğun kulağına ezan okutulması, isim verilmesi, imkânı varsa akıka kurbanı kesilmesi, dua edilmesi, sünnet ettirilmesi, zamanı gelince evlendirilmesi, bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde büyümelerinin sağlanması, güzel bir şekilde terbiye edilmesi yer almaktadır. Bu konuların her biriyle ilgili pek çok hadis vardır.

Hadislerde, kişinin ailesi için yaptığı harcamaların, bir sadaka olduğu,⁸³ çocuklarına yapılan harcamaların kişiye sevap kazandırdığı ifade edilmektedir.⁸⁴ Çocukların mağduriyeti göz önünde bulundurularak babanın, malının üçte birinden fazlasını tasadduk etmesine Hz. Peygamber izin vermemiştir.⁸⁵ Baba, çocuğunun nafakasını sağlamakla yükümlüdür.⁸⁶ *"Çocuğuna, eşine, hizmetçine yedirdiğin sadakadır."*⁸⁷ buyuran Hz. Peygamber, çocuklarının bakımını ve yetişmelerini sağlayan kişileri de övmüştür.⁸⁸ Dolayısıyla aile yuvası kuran bir kimse, eşini ve çocuklarını başkalarına muhtaç ve mağdur etmemek için çalışacak, çaba sarf edecek ve geçimlerini sağlayacak ve bunun karşılığında sevap alacaktır.

Çocuklar, dünyaya geldiklerinde âciz oldukları için uzun bir süre korunmaya ve bakılmaya muhtaçtırlar. İslâm hukukuna göre çocuklar, anne kamında

⁷⁸ Buhârî, Tefsîr, 25; Timizî, Savm, 21; Ebû Dâvud, Savm, 3.

⁷⁹ İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ank., 2003, sh. 334

⁸⁰ Erbay, age, sh. 147.

⁸¹ Buhârî, Cum'a, 11; Müslim, İmâret, 20.

⁸² Bk. Nevevî, age, XII, 417-418; Aynî, age, V, 273-274.

⁸³ Buhârî, İmân, 41, Meğâzî, 12, Nafakât, 1; Müslim, Zekât, 48.

⁸⁴ Buhârî, Nafakât, 14; Müslim, Zekât, 47.

⁸⁵ Buhârî, Ferâiz, 6, Vesâyâ, 3; Müslim, Vasiyye, 5; Ebû Dâvud, Ferâiz, 2.

⁸⁶ Çeker, age, sh. 166.

⁸⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, sh. 44.

⁸⁸ Buhârî, age, sh. 44.

teşekkül etmelerinden itibaren bir şahsiyet olarak kabul edilmişlerdir.⁸⁹ Çocuk, temyiz ve buluş çağına gelinceye kadar iyiyi kötüden ayırt edemez. Dolayısıyla bu dönem içerisinde anne-babanın veya onların yerine geçecek bir aile büyüğünün yanında, onların himayesi ve terbiyesi altında yetişmesi gerekmektedir. Çocuğun bakımı ve emzirilmesinde, anne önemli bir role sahiptir. Çünkü bu dönemlerde çocuğun terbiyesinde asıl olan annedir, anne fitraten çocuğuna daha şefkatlidir.⁹⁰ "Emzirmeyi tamamlamak isteyen anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler..."⁹¹ Anne, çocuğunu emzirmek mecburiyetindedir, ihmal ve kastından dolayı Allah'a karşı mesuldür ve hesaba çekilir.⁹² Baba ise ailenin geçimini sağlamakla mükelleftir. Dolayısıyla çocuğun yetişmesinde, büyütülüp terbiye edilmesinde aile sorumludur ve bu sorumluluktan kaçamaz. "Çocuğun anne şefkatine ve sevgisine en çok muhtaç olduğu çağ, "temyiz yaşı" denilen 7 yaşına kadarki devredir."⁹³ "Ey imân edenler! Kendinizi, çoluk çocuğunuzu, yakıtı insan ve taş olan ateşten koruyun..."⁹⁴ Koruma eyleminin en önemli yolu, eğitim-öğretimden geçmektedir. Terbiye, mikro planda çocukta şahsiyeti inşa faaliyeti, makro planda da yarıncı cemiyeti kurma ameliyesidir.⁹⁵ Bir hadiste hayırlı ve sâlih evlât yetiştirenin öldükten sonra da amel defterinin kapanmayacağı ifade edilir.⁹⁶ Çocukların, büyüklerden etkilenmesi, onları sevmesine ve onlara inanıp güvenmesine bağlıdır.⁹⁷ Çocuğun en mükemmel bir şekilde yetişmesi için anne-babanın bütün imkânları kullanarak gayret sarf etmeleri gerekir. Çocuğun, hem dünya, hem de âhiret mutluluğunu hedef alan böyle bir terbiye şekli, Hz. Peygamber tarafından övülmüştür.⁹⁸ Örneğin çocukların eğitimiyle ilgili şu hadisleri verebiliriz: "Çocuklarınıza ikramda bulunun ve onları güzel terbiye ediniz."⁹⁹ "Bir babanın evlâdına verebileceği en değerli hediye güzel terbiyedir."¹⁰⁰

Hz. Peygamber, kız çocuklarının öldürüldüğü bir dönemde, kız çocuğunu büyütüp yetiştirenleri özellikle övmüştür. "Her kim, iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyamet günü o kimseyle ben, şöyle yan yana bulunacağım."¹⁰¹ "Her kim üç kız çocuğunu himaye edip büyütür, güzelce terbiye eder, evlendirir ve onlara lütuf ve iyiliklerini devam ettirirse, o kimse cennetlik-

⁸⁹ Beyza Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, DİB Yay., Ank., 1997, sh. 39.

⁹⁰ Bk. İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Bulak, 1316, III, 314; İbn Âbidîn, Muhammed b. Emîn, *Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtâr*, Mısır, 1966, III, 560.

⁹¹ Bakara, 2/233.

⁹² Bk., Erbay, age, sh. 138.

⁹³ Hayatî Hökeleki, "Çocuk", *DİA*, İst., 1993, VIII, 356.

⁹⁴ Tahrim, 66/6.

⁹⁵ Mustafa Baytar, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye", *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, DVY, Ank., 1995, sh. 171.

⁹⁶ Müslim, Vasiyye, 14; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 261.

⁹⁷ Hökeleki, ağımadde, VIII, 357.

⁹⁸ Hökeleki, ağımadde, VIII, 356.

⁹⁹ İbn Mâce, Edeb, 3.

¹⁰⁰ Tirmizî, hadisi mürsel olarak değerlendirmektedir. Tirmizî, Birr, 33; Hâkim en-Nisâbü'rî, age, IV, 263.

¹⁰¹ Müslim, Birr, 149. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr, 13.

tir.”¹⁰² Burada kastedilen çocukların, kişinin kendi çocuğu olabileceği gibi, yakınlarının veya başkalarının muhtaç durumundaki çocukları da olabilir.¹⁰³ “Kimin üç (veya iki) kızı (veya kız kardeşi) olur da onlara iyi muâmelede bulunur ve ihtiyaçlarını karşılarsa, Allah onları kendisi için cehennemde karşı bir perde kılar ve onu cennetine koyar.”¹⁰⁴ Kendisine verilen hurmayı yemeyip çocuklarına paylaştıran bir kadın için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim bu kız çocuklarından herhangi bir şeye (bakıma, terbiyeye) velâyet eder ve onlara iyilik edip güzel muamelede bulunursa, o kız çocukları kendisi için cehennem ateşinden koruyan bir perde olurlar.”¹⁰⁵ Böylece o, şefkat göstererek kendi payına düşen hurmayı çocuklarına veren anneyi övmüş ve yaptığı hareketin cennete götürücü bir hareket olduğunu ifade etmiştir.

İslâm dini, çocukların yetişmesi ve en iyi bir şekilde terbiye edilmesi için gerekli olan bütün tedbirleri almıştır. Süt devresinden sonra çocuk başıboş bırakılmamış, öncelikle anne ve baba veya onların yerini tutacak bir yakının velayet ve gözetimine verilmiştir. Çocuğa bakacak hiç kimse kalmadığında, çocuğun sorumluluğunu devlet üzerine alır.¹⁰⁶ Devlet bir nevi garantör konumundadır.¹⁰⁷ Küçük çocukların bakımı ve yetişmesi, öncelikle kendi ailesi, akraba ve yakın çevresinde sağlanmalıdır. Böylece çocuk, sevgi ve şefkat ortamında yetişecek ve aile çocuk üzerinde manevî sorumluluk hissedecektir. Yetimlerin bakımıyla ilgili bazı hadisler, bunu teşvik etmekte ve kendi evinde yetimi barındıranları övmektedir. Hz. Peygamber devrinde bu tür uygulamalara yaygın olarak rastlanmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde, okul öncesi çağıdaki kimsesiz çocukların % 70-90'ı koruyucu ailelerde bakılmaktadır.¹⁰⁸ Özellikle 0-6 yaş grubu için bakımevlerinden daha ideal bir çözüm olarak görülen koruyucu aile yöntemi, dünyada benimsenmiş ve yaygınlaştırılmıştır. 1961 yılında ülkemizde de uygulanmaya başlanmıştır. Bu yöntem, çocuğun anne babasının yerine koyabileceği bir koruyucu aileyi, çocuğun duygusal ve bedensel gelişimi için yararlı sayan bilimsel görüşün ürünüdür.¹⁰⁹ Devlet, sosyal riski azaltma projesi çerçevesinde, bu tür ailelere 150 milyon maaş bağlamaktadır. Yapılan araştırmalar da, koruyucu ailelerde yetiştirilen çocukların zekâ gelişimi, ruhsal olgunluk, toplumsal uyum bakımından kurum çocuklarından ilerde oldukları ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰ Koruyucu ailelerin yetmediği durumlarda ise, bu tür kimsesiz çocuklar, koruyucu evlerde barındırılmaktadırlar. Koruyucu evler, bir bakıcı anne yönetiminde 8-10 çocuğun barındığı evlerdir. Koruyucu veya bakıcı anne, gece gündüz bu çocukların bakımı ve eğitimi ile uğra-

¹⁰² Ebû Dâvûd, Edeb, 121; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 97.

¹⁰³ Bk., Hattâbî, age, IV, 151; Sehârenfûrî Halîl Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Livâ, Riyad, trs., XX, 83-85.

¹⁰⁴ Tirmizî, Birr, 13. Ayrıca bk., Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, sh. 44; İbn Mâce, Edeb, 3.

¹⁰⁵ Buhârî, Zekât, 10, Edep, 18; Müslim, Birr, 147.

¹⁰⁶ Mustafa Baktır, “İslam Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi”, *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, İSAV, 1994, sh. 62.

¹⁰⁷ Çeker, age, sh. 204-205.

¹⁰⁸ Yörükoğlu, age, sh. 194.

¹⁰⁹ Yavuzer, age, sh. 392. Ayrıca bk., Erbay, age, sh. 231-233; Çeker, age, sh. 204.

¹¹⁰ Peker, age, sh. 130.

şır. Bu yöntemle yetişen çocukların analı-babalı büyüyen çocuklar gibi sağlıklı oldukları saptanmıştır.¹¹¹ Öncelik sırası takip edilerek çocuklar, gerekirse yuva ve sosyal kurumlarda da yetiştirilebilir. Ancak bu gibi yerlerde, çocuk istismarına ve ahlâksız davranışlara karşı önemli ölçüde önlemlerin alınması elzemdir.

Kısaca, diyebiliriz ki, anne-babanın, çocuklarına karşı merhamet ve şefkatle sorumluluklarını yerine getirmesi, aynı zamanda çocuğun kendilerine karşı olan haklarını yerine getirmesi anlamına gelir. Bu sorumluluk yerine getirildiği takdirde, çocuk, aile içerisinde daha uyumlu ve daha itaatkâr hale gelecektir.

V. HZ. PEYGAMBER'İN YETİM OLARAK BÜYÜMESİ VE ÇOCUKLARA VERDİĞİ DEĞER

Hız. Peygamber, dünyaya babasız olarak gelmiş, altı yaşında iken annesini, sekiz yaşında iken de dedesini kaybetmiştir. Uzun süre amcası Ebû Tâlib'in himayesinde kalmıştır. Amcasının çocuklarıyla beraber büyümüş ve aralarında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Kendisine çok iyi bakıldığı ve iyi muamelede bulunduğu ifade edilmektedir.¹¹² "O, seni yetim bulup bannırdımadı mı?... O halde yetime gelince, onu sakın aşığılama..."¹¹³ âyetleri, Hız. Peygamber'in yetim kaldığını kendisine hatırlatmakta, kendisinin de yetimlere sahip çıkmasını istemektedir. Hız. Peygamber anne-baba ve dededen yoksun kaldığı ve herhangi bir eğitim kurumunda yetişmediğinden onun terbiyesini Rabbi yapmıştır. Kendisi yetim olarak büyüdüğü gibi, evlât acısını da tatmış ve kimisi bebek yaşta, kimisi de ileri yaşlarda olmak üzere Fâtıma dışında tüm çocukları kendisi hayatta iken vefat etmişlerdir. O, böylece en yakınlarını kaybederek, tüm bu acılara sabretmiş ve katlanmıştır.

İnsanlar, hayvanlara eziyet etmeyi, yoksulları hor görmeyi, yetimlerin malına el uzatmayı ve çocuklarını öldürmeyi, onun sayesinde terk etti. Dolayısıyla o, tüm insanlık âleminin "rahmet peygamberi"dir.¹¹⁴ Cahiliyye döneminde değersiz kabul edilen çocuklar, gerek namus-iffet, gerekse fakirlik endişesi ve korkusuyla öldürülüyorlardı.¹¹⁵ İslâm, bu tür gayr-i insanî yaklaşımları yasaklamıştır.

Hız. Peygamber, küçük-büyük, kadın-erkek toplumun her kademesindeki insanla ilgilenmiş ve onlarla insanî birtakım ilişkiler kurmuştur. Onun, hem kendi çocuk ve torunlarına, hem de diğer çocuklara karşı davranışları sürekli olumlu olmuş, onları bir insan olarak görmüş, bir eğitimci gibi onlara şefkat ve merhametle davranmıştır. O, çocukları çok sever ve bu sevgisini sözlü veya fiilî olarak değişik şekillerde ifşa ederdi. Rastladığı çocuklara selâm verir, hal ve hatırlarını

¹¹¹ Yörükoğlu, age, sh. 195.

¹¹² Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, terc., M. Said Mutlu, İrfan Yay., İst., 1967, I, 44-45.

¹¹³ Duhâ, 93/6-9.

¹¹⁴ Mehmet Emin Ay, "Hız. Peygamber (sav) ve Çocuklar", *Diyanet İlimi Dergi*, Peygamberimiz Hız. Muhammed (sav) Özel Sayısı , Ank., 2000, sh. 162.

¹¹⁵ Konuya işaret eden âyetler için bk., Tekvîr, 81/8-9; En'âm, 6/140; İsrâ, 17/31. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bk., Yavuz Yıldırım, "İslâm Öncesi Arap Yanımadasında Çocuk Öldürme Olgusu", *İÜİFD*, sayı: 7, İst., 2003, sh. 79-111.

sorar, bazen de onlarla şakalaşır,¹¹⁶ hastalandıklarında ziyaretlerine giderdi.¹¹⁷ Çocuklar arasında cinsiyet ayırımı yapmamış, onlara eşit ve adaletli davranmıştır. Onun yakın çevresindeki çocuklarla olan ilişkisi doğum ile birlikte başlamaktadır. Kendi çocukları ve torunları dışında, himayesi altında yetişmiş olan bazı çocuklar da vardır.¹¹⁸ Bunların başında amcasının oğlu Hz. Ali, Zeyd b. Hârîse, Enes b. Mâlik gelmektedir. Kızı Fâtîma, torunları Hasan, Hüseyin ve Ümâme ile ilgili kaynaklarda pek çok bilgi vardır. Büyük kızı Zeynep'ten torunu Ümâme ile yakın ilişkileri olmuş, halka namaz kıldırırken bile onu kovmuyor, rükûa vardığında onu yere bırakıyor, secdeden başını kaldırdığı zaman tekrar omzuna alıyordu.¹¹⁹ O, kız çocuklarıyla özellikle ilgilenmiş ve cahiliye âdeti olan kız-erkek ayırımına hiçbir zaman gitmemiştir.

Evlâtlığı Zeyd'in oğlu Üsâme şöyle nakleder: "Allah'ın elçisi beni bir dizine, Hasan'ı öbür dizine oturturdu. Bizi göğsüne bastırarak şöyle dedi: *"Ey Rabbim! Bunlara rahmetinle muamele eyle. Çünkü ben de bunlara karşı merhametliyim. (Allah'im, bunlara rahmet ve saadet ihsan eyle! Ben bunların hayır ve saadetini diliyorum.)"*¹²⁰ Yine bir gün kucağındaki torunu için *"Ey Allah'im, bunu sev, çünkü ben bunu çok seviyorum"*¹²¹ demiştir. Çocukları bineğinin önüne ve arkasına bindirirdi. Üzerine idrar yapan çocuğa kızmamış, üzerini yıkamıştır.¹²² Çünkü Hz. Peygamber'in anlayışında dayak yoktur. Onun, hayatı boyunca ne bir kadına, ne bir hizmetçiye vurduğu vaki değildir.¹²³ Savaş esnasında düşman tarafında bulunan çocukların öldürülmesini yasaklamış¹²⁴ ve şöyle buyurmuştur: *"Sakin hal ne bir kadın, ne bir çocuk ve ne de pîr-i fânî bir yaşlıyı öldürmeyesin."*¹²⁵ Kendisine 10 yıl süreyle hizmet etmiş olan Enes'i bir kere olsun azarlamamıştır.¹²⁶ Mekke fethinde kendisini karşılayan bir grup çocuğu ayrı ayrı sevmiş, bazıları da bineğinin terkesine almıştır.¹²⁷ O, cemaatle kılınan namazda ağlayan bir çocuk sesi duyduğunda annesine eziyet vermemek amacıyla namazı kısa tutardı.¹²⁸ Dolayısıyla o, tüm çocukların sevgini kazanmıştır. Modern psikolojinin önemle üzerinde durduğu konuların başında, insan şahsiyetinin çocuk yaştan itibaren oluşmaya başladığı gerçeği gel-

¹¹⁶ Buhârî, Edeb, 17, İsti'zân, 15; Müslim, Selâm, 14-15, Fedâilü's-Sahâbe, 145; Ebû Dâvûd, Edeb, 135, 145; Tirmizî, İsti'zân, 8; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, thk., es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1984, Mukaddime, 10.

¹¹⁷ Buhârî, Merdâ, 9.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bk., Abdullah Aydınli, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, İSAV, 1994, sh. 303-313.

¹¹⁹ Müslim, Mesâcid, 41-43; Buhârî, Edeb, 18; Ebû Dâvûd, Salât, 165.

¹²⁰ Buhârî, Edeb, 22.

¹²¹ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, sh. 45, 85.

¹²² Buhârî, Edeb, 21.

¹²³ Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51; Dârimî, Nikâh, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 32.

¹²⁴ Buhârî, Cihâd, 147-148; Müslim, Cihâd, 137-140.

¹²⁵ Mâlik, *Muvatta'*, Cihâd, 10.

¹²⁶ Müslim, Fedâil, 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 1; Tirmizî, Birr, 69.

¹²⁷ Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ank., 1975, X, 309.

¹²⁸ Tirmizî, *Ebvâbü's-Salât*, B.276.

mektedir.¹²⁹ Kızı Zeyneb'in oğlu ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber, kızına şu teselli edici mesajı göndermiştir: "Alan da veren de Allah'tır. O'nun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecini Allah'tan beklesin."¹³⁰ Kendi oğlu İbrahim vefat ettiğinde ağlamış ve "Göz ağlar, kalp hüzünlenir..." sözlerini sarf etmiştir.¹³¹ Yine çocuğunu kaybeden ve mezarı başında ağlayan bir anneye "Allah'tan kork ve sabret." diyerek¹³² sabrı tavsiye etmiştir. Başka bir hadiste ise çocuklarını küçük yaşta kaybeden anne-babanın -sabredip şükrettikleri takdirde- cennet ile ödüllendirilecekleri müjdesini vermektedir: "Henüz ergenlik çağına ulaşmamış üç çocuğu ölen her Müslüman'ı, Allah, çocuklara olan rahmet ve şefkati sebebiyle cennete koyar."¹³³ Kur'an'da yer alan "Sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir."¹³⁴ ifadesi, bu tür hadislerin bir nevi destekleyicisi konumundadır.

Hz. Peygamber, çocukları insan yerine koyarak onları da bir şahsiyet olarak kabul etmiş, kendilerine gereken önemi ve değeri vermiştir. Dolayısıyla hadislerde çocuklarla ilgili, çocuğa değer veren, olumlu yaklaşımlar sunan pek çok ilke bulmak mümkündür. Hadis kaynakları onun, kendi kızı Fâtıma'yı, torunları Hasan ve Hüseyin'i öptüğünü ifade ederler.¹³⁵ Torununu öperken gören Akra b. Hâbis isimli sahâbî, "Doğrusu benim on çocuğum var, ama hiçbirini öpmem." deyince Hz. Peygamber, "Merhametli olmayana merhamet edilmez." uyarısında bulunmuştur.¹³⁶ Bu konudaki Hz. Peygamber'in uygulamalarına aykırı olan âdet ve töreler terk edilmelidir. Örneğin, büyüklerinin yanında kucağına atılan çocuğunu töre adına kovan ve kucağına alıp okşayıp sevmeyen anlayışın sünnetten ne kadar uzaklaştığını bize göstermektedir. O, bir baba, dede ve eğitimci konumundadır. Sevgiyle büyümeye ihtiyaç duyan çocuk, sevildiğini fiili olarak görmelidir.¹³⁷ Sevgide eşitlik olmayabilir, ancak muamelelerde adalet ve eşitlik şarttır. "Sevgi çocuğun en önemli ihtiyacıdır. Aşırı sevgi gösterisi nasıl zararlı ise, çocuğa yeterli sevgi göstermemek de oldukça zararlıdır."¹³⁸ Çocuk psikolojisi uzmanlarına göre sevgi "büyüme vitamini" olarak değerlendirilir.¹³⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber, anne ile çocuğunun bir birinden ayrılmasını tasvip etmez.¹⁴⁰ Annesinden ayrılan çocuğun psikolojisinin bozulması çok kolaydır. "Küçüklerimizi sevmeyen, büyüklerimizi saymayan bizden değildir."¹⁴¹ buyuran Hz. Peygamber, söylediklerini bizzat uygulamalı

¹²⁹ İ. L. Çakan-M. Y. Kandemir-R. Küçük, *Riyâzû's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İst., 1997, IV, 440.

¹³⁰ Buhârî, Cenâiz, 3; Müslim, Cenâiz, 11.

¹³¹ Buhârî, Cenâiz, 91.

¹³² Buhârî, Cenâiz, 32, Ahkâm, 11; Müslim, Cenâiz, 15.

¹³³ Buhârî, Cenâiz, 6, 92. Ayrıca bk. Müslim, Birr, 153; Tirmizî, Cenâiz, 64; İbn Mâce Cenâiz, 57.

¹³⁴ Zümer, 39/10.

¹³⁵ Bk., Buhârî, Edeb, 18; Ebû Dâvûd, Edeb, 144; Tirmizî, Menâkıb, 61, Birr, 12.

¹³⁶ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65; Ebû Dâvûd, Edeb, 145; Tirmizî, Birr, 12.

¹³⁷ Bk., Nevevî, age, XV, 75-76; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dârul-Ma'rife, Beyrut, trs., X, 427; Sehârenfûrî, age, XX, 156-157.

¹³⁸ Peker, age, sh. 33.

¹³⁹ Beyza Bilgin, "Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dini Kavramlar", *Din Öğretimi Dergisi*, Ank., sayı: 8-9, 1986, sh. 21.

¹⁴⁰ Tirmizî, Buyû, 52. (Hadis hasen garibtir)

¹⁴¹ Tirmizî, Birr, 15. Hadis, değişik senedlerle nakledilmiş olup, bazı râvîleri tenkid edilmiştir.

bir şekilde göstermiştir. O, aynı zamanda çocuklar arasında adalet ve eşitliğin gözetilmesini de istemiştir: “Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin.”¹⁴² “Çocukların, senin üzerindeki haklardan biri onlara adaletli davranmandır.”¹⁴³

Günümüzde Hz. Peygamber’in çocuklarla olan ilişkisi ve davranışları örnek alındığı takdirde, insanların çocuklara karşı tutum ve davranışları olumlu yönde değişikliğe uğrayacaktır.

VI. HADİSLERDE YETİMLERİN KORUNMASI

Kendisi de bir yetim olarak büyüyen ve içinde yaşadığı toplumda yetimlere yapılan kötü muâmeleye şahit olan Hz. Peygamber’in, üzerine titiz bir şekilde eğildiği toplum kesimlerinin başında yetimler gelmektedir. Cahiliye döneminde boşama kolaylığı, savaş ve vefat gibi nedenlerle yetimlerin sayısı çok fazla idi.¹⁴⁴ Bununla beraber o dönemde yetimlere iyi muamele yapılmıyor, onların haklarına riâyet edilmiyordu. Dolayısıyla durumlarının düzeltilmesi, haklarının gasp edilmemesi için hem Kur’ân, hem de Hz. Peygamber, onlara karşı yapılması ve yapılmaması gerekli hususları açıklamıştır. Yetime bakıldığı ve iyi muamele yapılarak büyütüldüğü takdirde o kişiye cennet vaad edilmektedir: “Ben ve yetimi himaye eden kimse cennette şöylece beraber bulunacağız.”¹⁴⁵ “Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himaye eden kimseyle ben, cennette şöyle yan yana bulunacağız.”¹⁴⁶ “Bir kimse sırf Allah nızası için yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap vardır.”¹⁴⁷ “Bir kimse Müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ onu mutlaka cennete koyar.”¹⁴⁸ Bu hadisler, yetimlerin yalnız bırakılmaması ve onların sahiplenilmesi konusunda ciddi mesajlar vermektedir.¹⁴⁹ Hz. Peygamber, yedi helâk edici şeyden uzak durulmasını, bunlardan birinin de yetim malı yemek olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁰ Yetime âit mülkiyetin korunmasında da titizlik gösterilmesi istenmektedir: “Allah’ım! İki zayıf kimsenin; yetimle kadının hakkını yemekten herkesi şiddetle sakındırıyorum.”¹⁵¹ Yetimin sermayesiyle ticaret yapılarak, onlara kâr sağlanması ve böylece servetlerinin âtil halde bırakılmaması sağlanmış olur.¹⁵² Birinci derecede, yetimi sahiplenmek önemli olduğu kadar, ona karşı iyi muamelede bulunmak da önemlidir. “Müslüman evlerin içinde en hayırlı ev, içinde yetime iyi bakılan evdir. Müslümanların evlerinin içinde en kötü ev, içinde

¹⁴² Buhârî, Hibe, 13; Müslim, Hibât, 13; Ebû Dâvûd, Buyû, 83.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 269.

¹⁴⁴ Bk., Sançam, age, sh. 347-348.

¹⁴⁵ Buhârî, Talâk, 25, Edeb, 24. Ayrıca bk., Ebû Dâvûd, Edeb, 123; Tirmizî, Birr, 14.

¹⁴⁶ Müslim, Zühd, 42.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 250.

¹⁴⁸ Tirmizî, Birr, 14. Hadisin senedinde zayıf bir râvî vardır.

¹⁴⁹ Yetimlerin korunması/gözetilmesi konusunda hadislerin geniş yorumu için bk., Nevevî, age, XVIII, 313; İbn Hacer el-Askalânî, age, IX, 442, X, 436-437; Sehârenfûrî, age, XX, 86-87.

¹⁵⁰ Buhârî, Vesâyâ, 23, Tıb, 48, Hudûd, 44; Müslim, İmân, 144; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10; Nesâî, Vesâyâ, 12.

¹⁵¹ Bk., İbn Mâce, Edeb, 6.

¹⁵² Mâlik, *Muvatta’*, Zekât, 12-15.

yetime kötülük yapılan evdir.”¹⁵³ “Yetimin başını okşa, yoksulu doyur.”¹⁵⁴ Bu hadislerde, toplumun yetime sahip çıkması, ona iyi muamele edilmek şartıyla aile ortamında bir evlât gibi, şefkat ve sevgi ile yetiştirilmesi, büyütülmesi istenilmektedir. Günümüz anlayışında da devletin bu tür ailelere yardım etmesi şartıyla, bu yöntem benimsenmekte ve uygulanmaktadır. “Çocuk, gelişme sürecinde, içtimai hayatta mevcut olan her cins, her yaş ve her tipteki insanlarla haşır-neşir olabilmelidir.”¹⁵⁵ Bütün bu hadislerde, nesebine veya başka bir şeye bakılmaksızın yetimin bakılması, hakkının yenilmemesi, büyütülüp yetiştirilmesi, eğitim-öğretiminin sağlanması istenmekte ve toplum hayatına olumlu bir birey olarak kazandırılmasının kişiye sevap kazandırdığı ve Hiz. Peygamber tarafından o kişinin övüldüğü anlatılmaktadır.

Hiz. Hatice, vahyin ilk gelişinden sonra tedirgin olarak gördüğü Hiz. Peygamber'i teselli ve teskin ederken aynı zamanda onun bazı üstünlük ve meziyetlerini de şu şekilde ortaya koymaktadır: “Korkma! Allah'a yemin ederim ki, Allah hiçbir zaman seni utandırmaz, mahzun etmez. Çünkü sen akrabana bakarsın, sözün doğrusunu söylersin, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklersin. Fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırır, misafiri ağırlarsın, hak yolunda ortaya çıkan olaylarda halka yardım edersin.”¹⁵⁶ Hiz. Hatice, bu tespitlerinde, Hiz. Peygamber'in maddî yönden bulunduğu seviyeyi dile getirmekte ve başkalarına maddî yönden nasıl yardımda bulunduğunu anlatmaktadır.

Hiz. Peygamber döneminde yetimlerin sahiplenilmesi, onlara karşı gösterilen iyi muamele ile ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Sahabeden şehit olan Hamza'nın kızına birçok kişinin sahip çıktığını gören Hiz. Peygamber, bundan memnun olmuştur. Hiz. Peygamber, Hiz. Ca'fer'in zevcesi ve yetim kızın teyzesi olduğu için bakımını ona vermiştir.¹⁵⁷ Uhud Savaşı'nda şehid olan ve geride kalan iki yetim kızın malına el koyan amcalarına Hiz. Peygamber müdahalede bulunmuş ve buna engel olmuştur.¹⁵⁸ Bir sahâbînin ensârdan olan bir yetime hurma bahçesi satın alarak bağışlaması, Hiz. Peygamber'i çok memnun etmiş ve kendisine cennette bir bahçe bağışlanacağını müjdesini vermiştir.¹⁵⁹ Bazen Hiz. Peygamber'in yardım konusunda yetimleri kendi akrabalarına tercih ettiği de vâkidir.¹⁶⁰ Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiği arsa, iki yetime aitti. Yetimler arsayı bağışlamak istemişlerse de, Hiz. Peygamber kabul etmemiş, arsa bedelini onlara ödemiştir.¹⁶¹ Uhud Savaşı'nda babası şehit düştüğü için yetim kalan Beşîr b. Akrebe'yi Hiz. Peygamber, ziyaret ettiğinde üzüldüğünü ve ağladığını görünce “Ağlama! benim, baban;

¹⁵³ İbn Mâce, Edeb, 6.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 263, 387.

¹⁵⁵ İbrahim Canan, İslâm'da Çocuk Hakları, sh. 84.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâru Sâdır, Beyrut, 1985, I, 95; İbn İshâk, Sıyeru İbn İshâk, thk., Muhammed Hamîdullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981, sh. 112; Kırş, Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, B.3; Müslim, İmân, h. no: 252.

¹⁵⁷ Kamil Miras, age, VIII, 119.

¹⁵⁸ Tirmizî, Ferâiz, 3; İbn Mâce, Ferâiz, 2.

¹⁵⁹ Vâkidî, Muhammed b. Ömer, Kitâbü'l-Megâzi, thk., Marsden Jones, Beyrut, 1966, I, 258.

¹⁶⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 100, Haraç, 20.

¹⁶¹ Buhârî, Menâkıb, 45.

Âişe'nin de annen olmasını istemez misin?" deyince yetimin cevabı "Evet" olmuştur. Hz. Peygamber böylece onu teselli edip gönlünü almıştır.¹⁶² Avn b. Ebû Cuhayfe babasından şöyle nakleder: "Bize Peygamber'in zekât memurları geldi. Zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize verdi. Ben de yetim bir çocuktum; bana da bir deve verdi."¹⁶³ Burada, zekât memurunun, Hz. Peygamber'in direktifiyle hareket etmiş olması muhtemeldir. Bu ve diğer örnekler, o dönemde yetimlerin ne derece korunduğunu ve gözetildiğini bize göstermektedir. Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlarda yetim kalanlar, sahabe tarafından sahiplenilmiş ve bakılmıştır. Bu tür erdemli örneklere günümüzde çok ihtiyaç vardır.

Hz. Ömer, hilâfeti zamanında sokakta bir çocuk bulan kişiye gerekli araştırmaları yaptıktan sonra devlet başkanı sıfatıyla çocuğu o kişiye emanet eder ve masraflarının devlete ait olduğunu bildirir.¹⁶⁴ Aynı zamanda Hz. Ömer'in, çocuklara bulûğ çağına kadar 100 dirhem nafaka bağladığı ifade edilir. Bu uygulama, başlangıçta çocuk sütten kesildikten sonra yapılırsa iken, daha sonra bazı anneler bir an önce bu nafakaya ulaşmak için çocuklarını erken sütten ayırmaya başlayınca, uygulama değiştirilerek doğumdan itibaren ödenmeye başlanmıştır. Verilen rakam hiç de küçümsenecek bir rakam değildir.¹⁶⁵ Aynı uygulama, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde de devam etmiştir.¹⁶⁶ Bu, hem o zaman için devletin malî durumunu göstermesi, hem de çocukların beden ve ruhen sağlıklı yetişmelerini sağlamak için ailelerin desteklenmesi açısından önemlidir.

Yukarıda yetimlerin korunması, sahiplenilmesi, büyütülüp yetiştirilmesiyle ilgili verdiğimiz hadislerde, her çocuğun bir değer olduğu vurgulanmakta ve bu değerlerin zayi edilmemesi için birtakım sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber, bunun uygulamasını Medine'de kurumsal boyutta göstermiştir.

VII. ASHÂB-I SUFFE VE MUÂHÂT (KARDEŞLİK) ÖRNEĞİ

Hz. Peygamber, gerek İslâm'dan önce ve gerekse İslâm'dan sonra, sosyal hayatta aktif bir işlev görmüştür. Onun gayesi, mevcut statükoyu korumak olmayıp, toplumu şekillendirmek ve eğiterek erdemli hale getirmektir. İslâm'dan önce Mekke döneminde haksızlıkların ve zulmün önlenmesi için kurulan Hilfu'l-Fudûl (Faziletli Sözlüşmesi) isimli sivil toplum teşkilatına girmesi, Ficar Harbi'ne katılması, Kâbe hakemliği olayında etkin rol alması, onun sosyal hayatta ne derece aktif olduğunu göstermektedir.

Medine'ye hicret edildiğinde yoğun bir şekilde kurumsal faaliyetlere başlanılmış ve Mekke döneminde olmayan bazı girişimler yapılmıştır. Bunlardan birisi de fakir, kimsesiz ve barınacak yeri olmayan kimseler için Mescid-i Nebevî'nin

¹⁶² Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, Haydarabat, 1941, II, 78.

¹⁶³ Tirmizî, rivâyetin hasen olduğunu söyler. Tirmizî, Zekât, 21.

¹⁶⁴ Mâlik, Akdiye, 19. Ayrıca bk., Buhârî, Şehâdet, 16.

¹⁶⁵ Abdurrezzâk, İbnu Muhammed es-San'anî, *Musannefû Abdurrezzâk*, Beyrut, 1970, V, 311, naklen: İbrahim Canan, İslâm'da Çocuk Hakları, sh. 63. Ayrıca bk., Erbay, age, sh. 229, 237.

¹⁶⁶ Muhammed b. Beşîr, *Nahve tatbîk'in-Nizâmî'l-iktisâdî ve'l-ictimâiyî'l-İslâm*, Rabat, 1979, sh. 68, naklen: Erbay, age, sh. 239.

bitişğinde üzeri hurma dallarıyla örtülü bir yer tahsis edilmesidir. Burada kalanlara "suffe ashâbı", "suffe ehli" denilmiştir. Sayılarının zaman zaman 400'e kadar yükseldiği ifade edilen bu kişiler,¹⁶⁷ ilmî yönden eğitiliyor, terbiye ediliyor ve ihtiyaçları Hz. Peygamber'in öncülüğünde Müslümanlar tarafından karşılanıyordu. Burası, aynı zamanda bir ilim merkezi olduğundan, İslâm tarihinde ilk üniversite olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁸ Buradan en büyük müctehidler, muallimler, komutanlar ve valiler yetişmiştir. Bu kişiler, bilâhare önemli görevlere getirilmişlerdir. Hz. Peygamber, buradaki merkezde eğitim-öğretim gören öğrencilerin tüm problemleriyle bizzat ilgilenir, kendilerine getirilen hediyelerin çoğunu burada okuyan kişilere verirdi.¹⁶⁹ Kızı Fâtıma ev işlerinde yorgun ve bitkin düşünce, sevgili babasından işlerini yürütecek bir hizmetçi verilmesini istemişti. Hz. Peygamber, o sırada ganimetlerle bir savaştan dönüyordu. Hz. Fâtıma'nın bu isteğini Suffe talebelerinin yoksul yaşayışını gerekçe göstererek geri çevirmişti.¹⁷⁰ Hz. Peygamber'in bu projesi daha sonraki dönemlerde örnek alındığı gibi, günümüzde de kimsesizler ve sokak çocukları açısından üzerinde durulması gereken fevkalâde önemli bir uygulama olarak örnek alınmalıdır. Böylece Hz. Peygamber döneminde zayıflar gözetilerek,¹⁷¹ varlıklı Müslümanların, zekât ve sadakalarını fakir, yoksul, yetim, kimsesiz ve darda kalanlara vermeleri, sosyo-ekonomik farklılıklardan ileri gelen bölünmeleri ortadan kaldırarak toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın gerçekleştirilmesinin canlı tablosunu oluşturur.¹⁷² İnfakın, içtimaî adâleti sağlama yanında, en önemli rolü ruhî eğitime yaptığı katkıdır.¹⁷³

Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleştiğinde sosyal dayanışma adına atılan önemli adımlardan biri de muhacir ile ensâr arasında kardeşleştirme projesinin hayata geçirilmiş olmasıdır.¹⁷⁴ Mekkeli muhacirler, İslâm uğruna işlerini, bağ-bahçe ve evlerini kısaca her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gelmişlerdi. Dolayısıyla onlar, Medine'de her şeye muhtaç idiler. İşte Hz. Peygamber'in, eşsiz bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği bu proje, İslâm tarihinde paylaşma, bencillikten arınma, başkalarını düşünme ve gerektiğinde kendine tercih etme gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından önemi haizdir. Ensâr bu konuda öylesine duyarlı davranışlar içerisinde bulunmuştur ki, evlerini, hurmalıklarını, hatta birden fazla hanımı varsa boşayıp kardeşine vermeyi dahi teklif etmiştir.¹⁷⁵ "Öyle ki bazıları, muhtaç oldukları halde onları kendilerine ter-

SÜİFD / 21

¹⁶⁷ Muhammed Hamîdullah, age, II, 76.

¹⁶⁸ Muhammed Hamîdullah, age, II, 75.

¹⁶⁹ Ashâb-ı Suffe hakkında geniş bilgi için bk., Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-Suffe*, Timaş Yay., İst., 1990, sh. 19-47; Akif Köten, "Asr-ı Saadet'te Suffa Ashâbı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Beyan Yay., İst., 1995, IV, 384-412; H. Kamil Yılmaz, "Tasavvufî Açıldan Ashâb-ı Suffe", *Tasavvuf Dergisi*, yıl: 3, sayı: 7, Ank., 2001, sh. 9-31.

¹⁷⁰ Bk., Buhârî, Farzu'l-Humus, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 106; İbn Sa'd, age, II, 134.

¹⁷¹ Buhârî, Nafakât, I; Müslim, Zühd, 41; Tirmizî, Birr, 44, Zekât, 21; İbn Mâce, Ticârât, I. Ayrıca bk. Nesâî, Zekât, 78.

¹⁷² Ünver Günay, "Din ve Sosyal Farklılaşma", *AÜİFD*, sayı: 5, Erzurum, 1982, sh. 80.

¹⁷³ Debbâğoğlu, a.g.e., sh. 228.

¹⁷⁴ Bk., İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, Beyrut, 141 I, III, 36-39.

¹⁷⁵ Bk., Buhârî, Vekâle, 2.

cih etmişlerdir."¹⁷⁶ Böylece kardeşlik antlaşması gereği bir kısım Müslümanlar evlere yerleştirilirken, bir kısmı da suffe denilen yerde kalıyordu. Neticede hicret nedeniyle zorluk içerisine giren muhacirlerin bu sıkıntıları giderilmiş en azından hafifletilmiş oldu. Mekke'nin ve sahâbenin önde gelen varlıklı ve hayır sahibi kişilerinden birisi olan Abdurrahmân b. Avf, Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in kendisine kardeş yaptığı Sa'd İbnü'r-Rebî', ona yardımcı olmak gayesiyle malının yarısını vermeyi, hanımlarından birisini boşayıp ona nikâhlamayı teklif edince, Abdurrahmân b. Avf, başkasının sırtından geçinmeyi hoş karşılamadığı için, onun bu teklifini kabul etmeyip "*Allah sana ehlini ve malını bereketli kılıp mübârek eylesin.*" diyerek çarşının nerede olduğunu sormuş ve hemen ticarete başlamıştı. Kısa zamanda maddî durumunu düzeltmiş ve evlenmişti.¹⁷⁷ Daha sonra zenginliği ile tanınan Abdurrahmân b. Avf, diğer varlıklı sahabe gibi, İslâm uğruna infak ve tasadduklarıyla meşhur olmuştur.

Gerek ashâb-ı suffe ve gerekse muâhât uygulamaları, günümüzde yaşanan sokak çocukları açısından tekrar gündeme alınıp değerlendirmeye tâbi tutulması ve örnek alınması gereken projelerdir. Hz. Peygamber, kimsesiz ve yetimlerin korunması konusunda insanlara öncülük yaparak örnek olmuş ve konuyla ilgili dinin bakış açısını ortaya koymuştur. Her iki projenin kökeninde başkalarını düşünme, ihtiyaç sahibi olanlarla paylaşma, kısaca sosyal dayanışma söz konusudur. Bu da, inanan kesimi daha duyarlı hale getirmiştir. Bilâhare vakıf ve hayır müesseseleri tesis edilmiştir.

VIII. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE KİMSESİZLERİN KORUNMASINA YÖNELİK TESIS EDİLEN KURUMLAR

İslâm dini, insanlar arasındaki sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya çok önem verdiğinden, genel olarak İslâm toplumu, tarih boyunca egoist olmamış, başkalarının da var olduğunu hesap ederek ona göre hareket etmiştir. "Tanrı misafiri" anlayışıyla kapısına geleni -tanımasa da- misafir etmeyi bir erdemlilik saymıştır. Dolayısıyla dışarıda aç-açıkta kimse bırakılmamıştır. Bakıma muhtaç, öksüz kalan çocuklar dışlanmayarak komşu ve akraba elinde bakılıp büyütülmüştür. Günümüzde de bu anlayış sürdürülebilseydi, sokak çocukları sorunuyla bu denli karşılaşmamış olurduk.¹⁷⁸

Tarihî süreçte sosyal açıdan toplumun geleceğinin garanti altına alınmasını sağlayan pek çok vakıf tesis edilmiş, bunların bazıları yetimlere yönelik faaliyet göstermiştir.¹⁷⁹ Vakfiyeler tetkik edildiğinde içinde mutlaka yetimlerle ilgili maddelere rastlamak mümkündür.¹⁸⁰ XIII. Asırda yaşayan Gazan Mahmûd Han (1271-1304), hükümdarlığı esnasında Tebriz yakınlarında pek çok vakıf kurmuş ve bunlar arasında öksüz ve kimsesiz çocuklar için yüz kişilik bir kurum vardı. Ayrıca dul

¹⁷⁶ Subhi Salih, *İslâm Kurumları*, terc., İbrahim Sarmış, Fecr Yay., Ank., 1999, sh. 222.

¹⁷⁷ Bk. Buhârî, Buyû, I; İbn Sa'd, age, III, 125-126; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk., M. İbrahim-M. A. Âşur-M. Abdülvehhâb, 1970, III, 481.

¹⁷⁸ Yörükoğlu, age, sh. 195.

¹⁷⁹ Bk., İ. Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yay., İst., 1985, sh. 30-31.

¹⁸⁰ Örnekler için bk., Beyza Bilgin, "Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 33, sayı: 3, Ank., 1997, sh. 14-15.

kadınlara, yoksullara, yolculara, kimsesizlerin cenazelerini kaldırmaya yardım eden bir vakıf kurulmuştu. Ne ilginçtir ki, ailelerin yanına verilen çocukların kırdıkları çanak çömleğin parasının ödenmesi bile düşünülmemiştir. Çocuklar azarlanmasın, kötü muamele görmesinler diye, aileye bakım parasına ek olarak belli bir ücret ödenirdi.¹⁸¹

Osmanlılar döneminde, Orhan Gazi'den başlayarak tüm padişahlar, hanedan vakfiyeleri kurdurma geleneğini sürdürmüşlerdir. Ayrıca "Avarız vakfı" denen kurumlar doğal afetlerde yoksul, kimsesiz, dul ve öksüzlere el uzatırdı. Devlet vakıflarının yanında, iyiliksever, hayırsever insanların kurdukları vakıflar da söz konusudur.¹⁸² Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan vakıflarda da, kimsesiz ve yoksul çocuklar okutulur ve onlara para yardımı yapılırdı. Vakfiye defterinde, medreselere başvuran öksüzlere, sonra da yoksul çocuklara öncelik verileceği yazılıydı.¹⁸³ Fatih imâreti vakfından her ay 200 yetim çocuğa maaş verilmekteydi.¹⁸⁴ Mithat Paşa Tuna valisi iken 1868'de kimsesiz çocukların bakım ve eğitimi için ilk ıslahhaneyi kurmuştu.¹⁸⁵ Dârüşşafaka, öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için, Cem'iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye tarafından 1873 yılında İstanbul'da açılan bir mekteptir.¹⁸⁶ Dârülaceze 1896 yılında kimsesiz çocukları, yaşlı ve muhtaçları barındırmak amacıyla İstanbul'da açılan bir hayır kurumudur. Kuruluşundan bu yana, din ve milliyet farkı gözetmeksizin, yaklaşık 28.000 çocuğu ve 42.000 kimsesiz, yaşlı, güçsüz ve sakatı himaye etmiştir. Günümüzde de hizmete devam etmektedir.¹⁸⁷ Dârüleytâm (yetimler yurdu, yetimhane), Balkan ve I. Dünya Savaşlarında kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve bir meslek edindirmek amacıyla kurulan müesseselerden biridir. İlki 1914 tarihinde kurulmuştur.¹⁸⁸ 1918'de I. Dünya Savaşı öksüzleri için "Çocuk Kurtarma Yurdu" açılmış, 1921'de Kurtuluş Savaşı'nın şehit çocuklarını korumak ve bakmak amacıyla "Çocuk Esirgeme Kurumu" kurulmuştur.¹⁸⁹ 1983 yılında 2828 sayılı kanunla oluşturulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), korunmaya muhtaç çocuklar için hizmet üreten resmî bir kurumdur. Bu kurumun hizmetleri arasında, illerde "Sokak Çocukları Rehabilitasyon" merkezlerinin kurulması olumlu bir gelişmedir. Bunun yanında, gönüllü kuruluşlar da vardır: Türkiye Sokak Çocukları Vakfı, Sokak Çocukları Gönüllüleri Derneği gibi sivil toplum teşkilatlarına destek olunmalıdır.

Tanzimat dönemine kadar, yetim çocuklar için müstakil müesseselerin oluşturulduğu pek görülmez. Bu durumun sebepleri içerisinde, bu çocukların bakılıp büyütölmeleri ve ilerideki hayatlarına hazırlanmaları için, büyük çapta, doğrudan doğruya ailelerin yardımlarına müracaat edilmiş olmasının veya gönüllü

¹⁸¹ Yörükoğlu, age, sh. 196.

¹⁸² Yörükoğlu, age, sh. 196. Ayrıca bk., Kozak, age, sh. 33.

¹⁸³ Birsen Gökçe, *Kimsesiz Çocuklar Sorunu*, S. ve S. Yardım Bak. Yay., Ank., 1971, sh. 20.

¹⁸⁴ Bk., Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay., İst., XI, 180.

¹⁸⁵ Yörükoğlu, age, sh. 198-199.

¹⁸⁶ Halis Ayhan-Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", *DİA*, İst., 1994, IX, 7.

¹⁸⁷ Hidayet Y. Nuhoglu, "Dârülaceze", *DİA*, İst., 1993, VIII, 512, 514.

¹⁸⁸ Hidayet Y. Nuhoglu, "Dârüeytâm", *DİA*, İst., 1993, VIII, 521.

¹⁸⁹ Yörükoğlu, age, sh. 198-199.

ailelerin şu veya bu tarzda, kimsesiz çocukların bakımlarına kendiliklerinden tâlip olmuş bulunmalarının önemli bir yer tutmuş olması düşünülebilir. Daha çok evlâtlık alma, vakıf ve mal sandıklarıyla destekleme, ekonomik durumu iyi olan ailelerin, fakir aile çocuklarını velileriyle anlaşarak, kendilerine yardım etmeleri karşılığında bakıp yetiştirmeleri ve belirli bir ücretin ödenmesi şeklinde bir yol takip edilmiştir.¹⁹⁰

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslâm dinine göre, insan, yaş ve cinsiyet gibi ayırmalara tâbi tutulmadan değerli ve mükerrem bir varlık olarak kabul edilmektedir. Engellisiyle, çocuk ve yaşlısıyla herkes bu noktada eşittir. Her toplumda belli nedenlerden dolayı, zayıf, engelli, yoksul, kimsesiz, yetim ve muhtaç kişilerin var olması kaçınılmazdır. Önemli olan bu insanlara toplumun sahip çıkması ve yardım elini uzatmasıdır. Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde bunun en güzel örneklerini vermiştir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in hadisleri, Ashâb-ı suffe ve muâhât (kardeşlik) uygulaması, günümüze ışık tutacak örneklerdir. Genel olarak din, toplumun tüm mağdurlarıyla ilgilendiği gibi, çocuklara verilen değer ve yetimler bağlamında bakıldığında, günümüz sokak çocukları sorununa da, dinin bigâne kalmadığı görülecektir. Dinin bu yönünün ortaya çıkarılması ve insanlara anlatılması, sorunun daha kolay bir şekilde çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Kanaatimizce, sokak çocukları sorunu, çocuğa gereken değer verilmesinden, çocuk haklarının uygulanmamasından ve ihlâl edilmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde pek çok sorun, hakların ihlâlinden, gasp edilmesinden ileri gelmektedir. İnsanca yaşama hakkına sahip olamayan bir çocukla ilgili bazı problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Büyükler, çocuğa ne zaman bir insan olarak değer verir, onun haklarına saygı gösterir ve uygulanmasına yardımcı olurlarsa, bu sorunun ortadan kalkmaması için bir neden yoktur. Bu bağlamda, öncelikle, çocuğun sağlık, eğitim, oyun ve her türlü ihtiyaçlarını karşılama şeklindeki haklarının doğru tespit edilmesi gerekir. Bu sorunun oluşmamasında birinci derecede hareket noktası bu olmalıdır. Halkın ve ailelerin bu konuda bilinçlendirilmesi için, panel, sempozyum, konferans ve konuyla ilgili yayınların çoğaltılmasına ihtiyaç vardır. İlâhiyatçı akademisyenler, diyanet camiası, bu soruna sahip çıkmalı ve sözü edilen aktivitelerin düzenlenmesinde öncü rol oynamalıdır. Ailelerin maddî refahı gözetildiği gibi, manevî refahları için de gerekenler yaygın eğitim yoluyla yerine getirilmelidir. Çünkü ailelerin güçlü olması, millî ve manevî değerlere bağlılıklarıyla doğru orantılıdır. Bu açıdan sağlam olmayan ailelerin dağılması ve çözülmesi, aile içi huzursuzlukların yaşanması kaçınılmazdır. Çocuğu ailede ve okulda tutmanın yolu, yine aileleri eğitmekten ve yaşanan olumsuz şartların ortadan kaldırılmasından geçmektedir.

Günümüzde yaşadığımız sokak çocukları sorununu çözebilmek için alınacak tedbirleri kısa ve uzun vadede ele alınacak tedbirler olarak iki kategoride değerlendirmek ve düşünmek daha doğru olacaktır. Örneğin mevcut sokak ço-

¹⁹⁰ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Yetim Çocuklara Yönelik Koruma Çalışmaları", *Osmanlı Döneminde Yoksullukla Mücadele Yolunda Yapılan Çalışmalar*, YOYAV Yay., Ank., 2000, sh. 39-40.

cukları sorununu acilen çözmek için kısa vadede çözümler getirilmesi birinci derecede elzem iken, yeni sokak çocuklarının ortaya çıkmaması için de birtakım köklü ve kalıcı çözümlerin, tedbirlerin alınması da elzemdir. Bir nevi bataklığın kurutulması söz konusudur. Öncelikle insanımıza ve toplumumuza, bu çocukların bizden bir parça olduğu, onları dışlamanın hiçbir fayda vermeyeceği, onların mutlaka topluma kazandırılması gerektiği bilinci verilmelidir. Brezilya örneğinde olduğu gibi, bunun acı faturasını çekmemek için, bu konuda herkesin üzerine düşeni, elinden geleni yapması gerekir.

Bu çocuklara hırsız, çete mensupları, kapkaççı gözüyle bakılmayıp, akılcı hareket edilerek problem büyümeden, rahatsızlık verecek noktaya gelmeden gerekli adımlar atılmalıdır. Bu sorun, tek taraflı değil de devlet-millet işbirliği içerisinde ele alınarak ve karşılıklı dayanışma ile çözülecek bir sorundur. Merkezî ve yerel yönetimler ortaklaşa projeler üzerinde birbirinden kopmadan beraber çalışma yapacakları gibi, sivil toplum teşkilâtları, demek ve vakıflar da, son derece önemli işlevler yerine getirebilir. Hayır sever zengin iş adamları devreye girerek, özellikle sorunun maddî boyutunu karşılama noktasında, üzerlerine düşeni yerine getirmelidirler. Türkiye Sokak Çocukları Vakfı, Umut Çocukları Derneği gibi bu sorunla ilgilenen vakıf ve dernekler, daha aktif hale gelmeli ve toplum tarafından maddî ve manevî olarak desteklenmelidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu sorunu tetikleyen sosyal ve ekonomik olumsuzluklar bir an önce ortadan kaldırılmalıdır. Örneğin göç, işsizlik, yoksulluk, eğitim eksikliği, parçalanmış aile ve sosyal güvenlik şemsiyesinden yararlanamama gibi olumsuzluklara karşı acilen çözümler getirilmesi elzemdir. Yoksul ailelerin korunması, onlara yardım edilmesi, çocukların aileleri yanında yetişmesine imkân sağlanmalıdır. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların ailesi varsa, birinci derecede bu çocukların kendi aileleri yanında bakılması sağlanmalı, bu mümkün değilse akrabaları yanında bakım yolu tercih edilmeli ve koruyucu aile uygulaması da sırada yerini almalıdır. En son çare olarak, çocuk bakım yuvaları ve yetiştirme yurtları devreye girmelidir. Böylece barınma imkânı bulamayan dışarıda kalmış hiçbir çocuk kalmamalıdır. Ayrıca sokak çocuklarıyla ilgilenecek yetişmiş elemanların sayısı da hızla artırılmalıdır.

PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARA VERDİĞİ DEĞER BAĞLAMINDA SOKAK ÇOCUKLARI SORUNUNA GENEL BİR BAKIŞ
A GENERAL LOOK AT THE POSITION OF THE STREET CHILDREN IN THE
CONTEXT OF THE VALUE TO WHICH THE PROPHET ATTRIBUTED. Doç.
Dr. Saffet SANCAKLI

In this study, a general outlook has been given to today's street children question in the context of the value and the sensitiveness the Prophet had ascribed. The current situation of the problem and its causes have been scientifically explored and the possible contribution of religion in this regard has been researched. In this regard, Prophet's relationship with children, his practices with regard to orphans, his hadiths, Ashab-ı Suffe and the commitment of brotherhood have been provided as examples. In the consequence, some proposals upon the topic have been put forward.

Key words: The Prophet, child, street children, problem.

نظرة عامة على مشكلة الأطفال المشردين وموقف رسول الله صلى الله عليه وسلم منهم

قمنا من خلال بحثنا هذا بعرض موقف رسول الله صلى الله عليه وسلم من رعاية اليتامى ومن مشكلة الأطفال المشردين، وألقينا من خلاله نظرة عامة عن مدى اهتمامه صلى الله عليه وسلم بالموضوع.

وبما أن الموضوع اكتسب أبعاداً جديدة في أيامنا هذه تناولنا المسألة من حيث أسبابها ومواضيعها وكيفية علاقة رسول الله صلى الله عليه وسلم بالأطفال ومعاملته مع اليتامى، كما أننا تناولنا من خلال عرض نماذج حية من حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم مثل المواخاة التي عقدها بين الأنصار والمهاجرين في أول مقدمه إلى المدينة، وإقامة مدرسة لأصحاب الصفة. وفي خاتمة البحث طرحنا بعض الاقتراحات حول طرق العلاج بالموضوع.